

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ

ՀԱՆՏԻԾ ԱԶԳԱՅԻՆ. ԳՐԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԵՐՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Երրօրայի Հայ Ուսանողական միութեան երաւար այս տարի ապրիլին ժընէվ պիտի բացուի: Այդ մարմինն վրայ մեր մէջ յաճախ խօսուած չըլլալով անոր գոյութիւնը իսկ շատերուն անձանօթ կը մնայ: Միութեան կանոնադրութիւնը որ 1901 յունուարին վաւերացուեցաւ Ուսանողական մարմիններուն կողմէն, պիտի կրնայ մեր ընթերցողներուն գաղափար մը տայ այդ մարմինն նըպատակին վրայ:

Կանոնագրութիւնը կը յայտարարէ թէ Միութեան նպատակն է,

1. Բարոյական կապ հաստատել Երրօրայի Հայ ուսանողների եւ ուսանողական խմբերի մէջ:
2. Նպաստել նրանց ծանօթութեանը Հայոց կեանքի եւ մասնաւորապէս Հայերի քաղաքական կացութեան հետ:
3. Ձգտիլ ծանօթացնել Հայերը երրօրացիներին:
4. Հրատարակել Հայոց հարցին վերաբերեալ և նոյն հարցին նպաստող ինքնուրոյն եւ թարգմանական գրքեր Հայերէն լեզուով: Նոյնպէս և օտար լեզուներով, եթէ կարեւր լինի:

ԾԱՆՕԹ. Միտքիսը կարող է նիշքապէս օգնել Երրօրայում գոյութիւն ունեցող հայկական ուրիշ հիւճակաւորութիւններին՝ նոյն նպատակին ծառայող հրատարակութիւններ անելու համար:

Կանոնագրութեան 30 յօդուածները ընդհանուր կազմակերպութեան կը վերաբերին. զանոնք նկատողութեան աննկու պէտք չունինք. նպատակն է որ մեզի կը շահագրգռէ: Իր նպատակովը Միութիւնը ամբողջ Հայութեան համակրանքը գրաւելու իրաւունքը կը վայելէ: Պէտք է յուսանք թէ Թիւրքիացի Հայ ուսանողները արդէն կը մասնակցին այդ ընկերութեան. ու եթէ կան յետամնացներ անոնք ալ պիտի փութան յարկի:

Քանի մը տարի առաջ Պոլիս յառաջիմական մա-

մուլը խիստ քննադատութիւններով կը զատապարտէր այն կարգ մը մասնագէտները որոնք եւրոպական համալսարան մը ուսում ստանալէ յետոյ երկիր կը վերադառնային գրատական անբանութեան մը նմանութիւնը կրելով իրենց անձին վրայ: Այդ համալսարանականներէն որքան բարձր կը թուէին այն խեղճուկ ազգաները որոնք իրենց ցեղին օգտակար ըլլալու փափաքէն մղուած, կը ջանային իրենց ազգին ծառայել Հիմնելով ընկերութիւններ, մասնակցելով կրթական գործին, ծառայելով հանրային շահերուն: Պոլիս նորեկ համալսարանականներու մէկ մասը իրենց մտաւորաբար որոշած էին ձեռք բռնել մը որ ազգաօրէ Հօր մը մասնագործ, եւ Պոլսոյ բժշկութեան մէջ առաջին տեղը գրաւած, և սակայն իր հանրային բարոյական կեանքին մէջ կը մնար միայն եւ միմիայն ոսկեբարձ կենդանի մը, ունենալով Երրօրայէն հետզհետէ վերադարձող երիտասարդներուն վրայ շահամոյական մահաբեր ազդեցութիւն մը: Այդ բժիշկին զէմ կը կանգնէին Ռուսինեանները, Ռափայէլեանները, Թիւրքեանները, Փէշաձալճիները և այլն որոնք իբր բժիշկ մեծ համբաւի մը տիրացած ըլլալով հանդերձ, իբր հայմարդ եւ հանրային համակրանքն ու սէրը կը վայելէին: Գիտութիւնը այս բժիշկները չէր անբանացուցած այլ աւելի եւս ազնուացուցած էր, զօրացնելով անոնց մէջ գիտակցութիւնը այն պարտականութեանց զոր իբր հայ իրենց ցեղին համար ունին:

Ձեռք ուզեր ու է զիտողութիւն ներկայացնել կովկասի համալսարանականներուն նկատմամբ: Թիֆլիսի յառաջիմական մամուլը տարիներու ընթացքին մէջ շատ խիստ կերպով քննադատած ու ձաղկած է զտրդացեալներու այդ դասակարգը:

Անցեալին այս ծանօթագրութիւնները բաւական համարելով կ'անցնինք ներկային:

* * *

Երրօրայի Ուսանողական Միութիւնը իր կազմակերպութեամբ կը պատրաստէ հաւաքական ուժ մը, եւ շատ մեծակ ուժ մը, որ անդիմազբեի պահանջումներու հարկէն մղուած, պիտի գայ միանայ Ազգային Ձգրութեանց այն մեծ համախմբումին որ պատրաստուե-

լու վրայ է հայ ցեղին փրկութիւնը ապահովելու համար։
 Ով որ գննող աչքով կը գիտէ այն տեճարանը զոր հայ աշխարհը կը պարզէ ամէնու աչքին առջեւ, կ'զգայ թէ շարժում մը կը մղէ մեզի։ Մերթ արագ է այդ շարժումը մերթ դանդաղ, մերթ վարտնատ մերթ ինքնափոփոխ, եւ սակայն միշտ շարժում է, անժխտելի ապացոյց Հայութեան կենսալիք զօրութեանը։ Դեռ կ'ապրինք։

Կ'ապրինք բայց ինչպէ՞ս պիտի շարունակենք ապրիլ։ Հայ ազգը 1895ի վերջին քառորդէն յետոյ շուտ րուսի մատնուած էր, կորսնցնելով իր կողմնացոյցը։ «Ինչ ընել, եւ ինչ չընել» իրարու կը հարցնէին ամէն հայեր։ Անմտաբերիլի պատահարներ արագ արագ մէկը զմէկու ետեւէ մեր վրայ խօսեցնելով մեզի յանկարծակիի բերած էին։ Ոչ զէնք ունէինք, ո՛չ պատրաստութիւն, ո՛չ ծրագիր։ Ու տաղնապի ահեղ ժամուն չերեցաւ անձնաւորութիւն մը, շայտնուեցաւ մարմին մը որուն յառէին Հայութեան աչքերը, որուն հպատակէինք ամէնքս էրք ընդհանուր փտահուածութիւն ներշնչող պետի մը։

Ու միթէ ժողովրդի մը փտահուածութիւն ներշնչող պետը, մարմինը յանկարծածին բղխումէ՞ մը կը ժայթքի։ Պատերազմի դաշտին վրայ զէպքերու ճնշումին ներքեւ տաղանդներ ու հանճարներ մէկէն ի մէկ կրնան փայլիլ։ Քաղաքականութեան մէջ մեծ մտքերը իրենց կարողութիւնը կրնան ցոյց տալ երբ ոչ ոք կ'ակնկալէր։ Բայց զօրական կամ քաղաքագէտ իրենց տրամադրութեան ներքեւ պէտք է գտնեն այն բոլոր միջոցները որոնք իրենց պիտի դիւրացնեն գործելու ամէն կերպ։ Հայոց մէջ 1895 հոկտեմբերէն յետոյ ինչ պիտի կրնար ընել հանճար մը, դիցուք թէ ան ըլլար մինչեւ իսկ Նափոլէոն մը, Պիզ-մարը մը, կամ Հանրային Փրկութեան Քօմիթէ մը։

Անգէն, անպատուար, անառաջնորդ կը մնայինք կազմակերպեալ թշնամի բանակի մը առջեւ։ Ան ունէր զրամ, զէնք, պետ, քաղաքականութիւն, գաշակցութիւն։ Չարդուփշուր եղանք։ Խելակորոյս շուարեցանք, կուրծքերնիս ծծեցինք եւ լացէն ու կոծէն խնդրեցինք ուսմին զօրութիւնը։ Այս անցեալին համար ոչ ոք մեզ զարբնք. ազգովին անհոգ գտնուեցանք Պերլինի Վեհա-ժողովէն մինչեւ 1895։ Բազկատարած աղօթքի կեցանք 61րդ յօդուածին առջեւ, «ո՛վ սուրբդ որբոց, ցո՛յց տուր հրաշքդ» գոչելով։ Ու շիշեցինք թէ ամէն սուրբ խոտա-սիրտ է առանց նուիրատուութեան ողորումին։ Հրաշա-գործ սուրբերու պատկերին առջեւ տեսնուած է դատարկ ձեռքով ներկայացող ուխտաւոր մը։ Եւ ինչ ալ ունէինք Եւրոպայի տալիք։

Թշնամին կը խուժէր մեր վրայ. մարմիննիս ջախ-ջախուած, սրտերնիս վիրաւոր գետին ինկանք։ Բայց ոսկորնիս կոտրած չէր, ու վերքերնիս ալ հիւծախտ չէր. կ'ապրէինք, ու կրնայինք ապաքինիլ, առողջանալ, կուտորածի դաշտին վրայէն գլուխնիս վեր բարձրացուցինք։

գիտեցինք շուրջերնիս, Թշնամին միշտ արթուն կը մը-նար, զէնքը ձեռքը. բայց ինքն ալ, յաղթականն ալ, շուարած կը կենար մեզի շափ, ու թերեւս մենէ ալ շատ աւելի։ Ինչ պիտի ընէր այդ ապրացու վիրաւորները, ինչ պիտի ընէր գիակները եթէ շեղակայութեամբ իրարու վրայ բարդուէին։

Վերջապէս ամէնքս ալ վեր կանգնեցանք, կթատ օտքերով։ Անտէր, ուժասպառ թէեւ բայց գեռ ողջ։ Ողջ էինք այս՛, բայց ոչ առողջ։ Առողջանալ պէտք էր։

Մարգկօրէն անհնարին էր մէկէն ի մէկ խելքերնիս գլուխնիս բերել, ինքզինքնիս ժողովել, որոշ ուղղութիւն մը գծել և անօայթաք ընթանալ զէպի նպատակակետ մը։ Ուստի ծայրայեղ յօսեցեցութիւնը եւ շափազանց-օրէն լաւատեսութիւնը իրարու գէժ եկան. անցեալը անողոք քննադատողը, զայն անպայման դուրատողը սկսան իրար բզկտել. խօսեցեցութիւնն ու յանգնութիւնը իրարու հետ բանուեցան։

Ինչ դարձանումի կը կարօտէինք առողջանալու համար։ Ամէն հայ՝ բժիշկ կտրած, ձեռքը ունէր պատրաստ զեղագիր մը, որ ըստ իր համոզման պիտի բուժէր հայ ազգութիւնը։ Որովհետեւ զեղագիրները իրարու կը հակառակէին, մէկը՝ պաղ, միւր՝ տաք յանձնարարելով։ Խօսելու թուական մը բացուեցաւ։ Ամէն կացութիւն իրեն յատուկ պահանջը ունի։ Երբ կը խօսուի փոխանակ գործելու, պատճառն այն է որ գործելու հնարաւորութիւն չի կայ։ Մենք թէեւ շատ խօսեցանք, բայց կրնանք կարծել թէ ժամանակը բոլորովին պարապ չանցաւ։ Հանրային միտք մը պատրաստուեցաւ մեր խօսելու, վիճելու, կոռելու միջոցին. և այժմ ազգովին սկսած ենք գործել։ Այսօր Հայութիւնը կը նմանի երկաթի գործարանի մը, ուր մեծ շինուածք մը կը պատրաստուի։ Իւրաքանչիւր բանուր, իւրաքանչիւր բանուրական խումբ կը շինեն գործին ամբողջութեանը մէկ մասը։ Օր մըն ալ իրարու քով պիտի բերուին իւրաքանչիւրին աշխատութեամբը աւարտած կտորները, եւ պիտի կանգնի մեծ շէնքը։

Մեր նախորդ մէկ թիւին մէջ ընդարձակօրէն խօսեցանք Ամերիկայի Հայոց հանրային կեանքի նոր շրջանի մը սկզբնաւորութեանը մասին։ Ուրիշ տեղուանք կը տեսնենք որբախնամ ընկերութեանց բարգաւաճումը, անգին քաղաքական մարմինները ունին իրենց գաղափարները. ուր որ քանի մը հայ կան հոն խորհուրդ մը կը յղացուի, ծրագիր մը կը պատրաստուի, գործունէութիւն մը կը սկսի։ Ամէնքս ալ հիմակ ըմբռնած ենք թէ կրթութեամբ չէ միայն որ ազգութիւննիս պիտի պահպանենք, բարոյացմամբ չէ միայն որ ապագանիս պիտի ապահովենք, քաղաքականութեամբ չէ միայն որ մեր իրաւունքներուն պիտի տիրանանք, նիւթական զօրութեամբ չէ միայն որ պիտի յաղթանակենք։ Փրկութեան գրաւականը ազգային ամէն ուժերուն միաբան գործակցութեամբը պիտի ապահովի։ Եւրոպայի հայ ուսանողութիւնն ալ իր աշակցութիւնը կը նուիրէ մեծ գործին։

Հաւանորէն այդ Միութեան վրայ ուրիշ առիթով ալ խօսելու պատեհութիւնը կունենաք: Առ այժմ իր ուշադրութեանը կը յանձնարարենք մեր ցեղին դէմ Եւրոպայի մէջ հակակրօնութիւն օտեղծելու ձգտումը, որ երևան կուգայ ամէն ահաակ հրատարակութեանց միջոցաւ: Մինչև իսկ իրաւիոյ նման հայասէր երկրի մը մէջ հեղինակաւոր հանդէս սը շարաշար կը պարսաւէր հայ ազգը: Ուսանողական միութեան վրայ ազգային պարտականութիւն կը ծանրանայ իր յառաջիկայ Համագումար ժողովին մէջ լուրջ նկատողութեան առնուլ այդ հրատարակութեանց խնդիրը, եւ շարիքին առջեւը առնելու դարձանները խորհիլ:

ԳՐԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՍԸ

Նոր կեանքի նախօրդ թիւը տեղեկացուց թիֆլիսի Մոսրձ ամսաթերթին նոր խմբագրութեամբ վերերևումը. այս անգամուան վերապահեցինք ընդարձակ տեսութիւն մը, որուն համար մեզի կառաջնորդէ մեծադիր հանդէսին յունուարի պրակը: Այս նախընթաց հատորը, որ հետզհետէ իր յաջորդներն ալ պիտի ունենայ, բնականաբար չի կրնար վճառական դատումի մը համար պէտք եղած հաստատուն նիւթերը հայթայթել: Նոր պարբերականը արտասահմանի Հայոց բազմակողմանի ուսումնասիրութեամբ ներկայացնելու համար, զոնէ տարուան մը համբերութիւնը պարտաւորիչ առաքինութիւն պիտի համարուէր, բայց «հարկը օրէնքը կը լուծէ» ըսեր են: Նոր կեանք կարգացող թրքահայտակ հայերը հիմակ կը փափաքին քիչ մըն ալ բուն, իրական կովկասի հայութիւնը ճանչնալ, աղէկ թէ գէշ: Հանրութիւնը մենէ կը պահանջէ Արարատ-կովկասի կեանքին ամէն երևոյթները, մանաւանդ նորածագները, արագօրէն ուրուագծել, հոգ չէ թէ նկարին օրբագրութիւնն ու ամբողջացումը վերապահենք ապագային:

Յունուարի Մոսրձը կը պարունակէ բոան եւ եօթ նիւթ, որոնք չորս պլատոր բաժանումի մէջ ամփոփելով կը զննենք մեր ընթերցողներուն աչքին առջեւ:

* * *

«Հարկս հարկւորաց, պատիւս արժանաւորաց» նախապատուութիւնը կ'ընծայինք ուրմն վիպական բաժնին, որ Մոսրձի գրական, գեղարուեստական, իմաստասիրական, ընկերբանական ձգտումներուն էն լուսափայլ հանդիսարանն է:

Երկու հեղինակութիւն եւ չորս թարգմանութիւն կը հաւաստեն թէ Պ. Կրասիլնիկեանց աղէկ ըմբռնած է որ ժողովրդի մը միտքը ցնցող, հոգին գրաւող հզօրագոյն զօրութիւնը վէպն է: Հեղինակութիւնները պատկերներ են, որոնց առաջինը Պ. Լէօ, երկրորդը՝ Պ. Ահարոնեան գրած են:

—Տեսնում ես այն քարը: Դի՛ր նրա մէջ սիրտ, եւ նա էլ կը հալուի... կը հծծէ մայր մը աչքերը ժուռածելով Եղօթի լեռնալ տնակէն դէպի ժայռ մը, ժայռէն դէպի տնակը:

«Փակ էին Եղօթի դուռն օւ պատուհանը: Ե՞ն առաջ էլ շառ էի տեսել այդպէս փակ. բայց այժմ գերեզմանը, յաւիտեան ոչնչութիւնն էր այդպէս կանգնել այդ խեղճ տան մէջ, ուր նոր սկսել էր մի գիւղական օջախ հաստատուիլ:

«Ի՞մ այս տպաւորութիւնը հազորդեցի ժօրս: Իսկ նա ցոյց տուց ինձ եկեղեցու մօտ ցցուած ահագին ժայռը և առաց:

—Տեսնում ես այն քարը: Դի՛ր նրա մէջ սիրտ, եւ նա էլ կը հալուի...

Իրական ու բանաստեղծական այդ պատկերացումին սարսուտովն է որ Լէօի «Գիւղի Մարդիկ»ը կը փակենք:

Գեղացի մըն է Եղօն, ամուսնացեր է, զաւակ մը ունեցեր է, ու երախտն օրին մէկը կը մեռնի: Պատկերին ամբողջ նիւթը այս է: Աշխարհի էն սովորական մէկ գէպը, զոր դրչի առնել իսկ պիտի չ'արժէր:

Պոլիս որոշած էի Լէօի ո՛ր և է վէպը անձրևոտ օդով մը չի կարգալ, ո՛չ ալ մանաւանդ գիշերը: Արեւ արեւակ օրուան մը պահեցի «Ինչպէս մարդիկ»ի ընթերցումը, զոր աւարտելուս պէս սենեակէն դուրս նստուեցայ. սրտիս վրայ քար մը կը ծանրանար: Գրագէտը կեանքի էն հառարակ գէպը տրամի մը ահարկութեանը բարձրացուցեր է, ու զիս կը ճնշէր, կ'ահաբեկէր:

Բոանը ինը էջբաւական եղած է, հայութեան էն մեծ մասին՝ գեղացի դասակարգին՝ կեանքը նկարագրելով մեզի տարեցնելու համար: Ու յետ ընթերցման, մտածկոտ կը հարցնես զուն քեզի, «Ե՛րբ օկոսած է այդ կեանքը.— Ե՛րբ պիտի վերջանայ»: Երկու հարցումին առջեւ լուռ կը մնաս:

Մոսրձի իւրաքանչիւր յօդուածին վերլուծումը ծրագրած չեմ, ուստի այդ գրական պզտիկ գլուխ գործոցին գեղեցկութիւնը պարզելու չեմ հետամտիր, անոր ընթերցումը շերմապէս յանձնարարելով կանցնիմ յայտնիքին:

Պ. Ահարոնեանի «Ուշացած Սէր»ին առջեւ երկարատեն կանգ պիտի չառնեմ, վասն զի նիւթը հայկական կեանքին օտարօտի է:

Պ. Ահարոնեանի թիւրքիոյ Հայոց ծանօթ գրագէտ մը չէ, բայց կարծեմ թէ ժողովրդականութեան օհմանուած անուն մը կը թուի, եթէ իր գրական պատ-

կերները մեր մէջ տարածուին: Վերջերս թիֆլիս Գ. Ահարանեանի մէկ հատորը հրատարակուեցաւ. այդ գրքին վրայ խօսելու առիթը պիտի ունենամ: Ռուսիոյ Հայոց նորերը ճանչնալու ժամանակը հասած է, — եթէ քիչ մըն ալ անցած չէ իսկ: Նախորդ սերունդին պակասող մեծ դէմքերը որոնք իրենց ետեւը մեծ յիշատակ մը ձգելով ա'լ կը հանգչին գերեզմանին հանգստութեանը մէջ, անոնք են զրաւած մեր ամբողջ յիշողութիւնը, ու կը մոռնանք թէ կեանքը կը շարունակուի անդին նոր պահանջներով, ուստի եւ նոր տաղանդներու ծնունդով:

«Ուշացած սէր»ը կարգացի ինչպէս պիտի կարգայի եւրոպական կեանքէ հայացած հոգեբանական ուսումնասիրութիւն մը: Անդրադարձայ թէ հեղինակը դիտող աչքով մը օժտուած է, զգացող սիրտ մը կը կրէ և զրական նկարչի վրէժնը ձեռքն է: Գեղեցիկ յատկութիւններով օժտուած միտք մը ինչո՞ւ համարակային կեանքի օպասարկութեան նուիրուի, մինչ անդին մեր առճամային կեանքը իր բազմազան երևոյթներուն համար անձկագին տեսչանքով կ'օպասէ հայ տաղանդներուն:

Հեղինակութիւններէն կ'անցնիմ թարգմանութեանց: Մօբասան, Սենկեւիչ, Տօտէ, Թուրթօյ հայացած իրարու տորնթեր են: Վերջին վիպասանովը չեմ զբաղիր, վասն զի Յարոռիանը հանդէսին ժարմէն զուրս առանձին յաւելուած մը կը ներկայացնէ զատ թուանշաններով, յատկապէս հատոր մը կազմելու սահմանուած:

Սենկեւիչի «Պոզնանի ուսուցչի յիշատակարանից» պատկերը կը ներկայացնէ գերմանացեալ Լեհաստանի տղեկ մը որ իր բալոր ուղիմութեամբը, եւ ժօրը հաճելի ըլլալու ջերմ փափաքովը մէկտեղ, չի կրնար յաջողիլ, վասն զի պարտաւորուած է ուսումը օտար լեզուով ըստանալ: Խեղճ պզտիկը ուղեղային տաղանակ մը կը մեծնի:

Քոլոնիացի վիպասանին այս սեւագիծ պատկերը աչքերէդ քանի մը կաթիլ արցունք կը բերէ, ու միտքդ կը մղէ մտայլ խորհրդածութեանց: Օտարներու տիրապետութեան ներքեւ ինկած ազնիւ, վեհ ժողովրդի մը դժբաղդութեանց յիշատակը կը յուզէ հոգիդ: Միտքդ կ'իյնայ թէ բարբարոս ցեղեր իրենց աշխարհակալած երկրին կիներուն լեզուն կը կտրէին որպէս գի երախաները մայրենի բարբարոս չի սորվին: «Քաղաքակիրթ» կոչուած աշխարհակալներն ալ եթէ լեզունբըր մկրատով չեն կրճատեր, աւելի վայրագօրէն կ'անգթանան, պըտըտիկներու ուղեղները կը հալեցնեն: Օ՛հ, խեղճ Միխանները ինչ սարուտով չեն զօղակարեր և մեզի:

Մօբասանի «Մարտափելի գէպք»ը ամբօխին հոգեբանութիւնն է: Անձանթ մը զինուորականի զգեստով բանակեաղ մը կուգայ. զօրքերէն մէկը կը շնչէ թէ լրտես մըն է, և ահա ակնթարթի մը մէջ խուճանը կը յօշոտէ, կը լմեցնէ խեղճ մարդը: Թուղթեր գտնելու համար երբ այդ թշուառին վրան զլուխը կը պրպտեն, կը

յայտնուի թէ կին մըն է, որ հաւանօրէն զաւակը փնտռելու համար բանակին է եկեր զինուոր ծպտուած:

Իբր շարունակուող ընդարձակ վէպ կը թարգմանուի «Ծրօմոն Կրտսեր»ը, Տօտէի լուսագոյն գործերէն մէկը, թէեւ հիմակ հինցած. հրատարակուած է քսանեօթը տարի առաջ, և անմահութեան վիճակուած զլուխ գործոց մը չէ. թերևս «Սաֆօ»ն աւելի երկարակեաց ապրի:

Թէ՛ երկու պատկերները, թէ վէպը իրենց զրական, հոգեբանական, գեղարուեստական յատկութիւններովը նշանաւոր գործեր կը համարուին. բայց հարցումի մը կը պարտաւորեն մեզի: Ինչո՞ւ տրամութեան այդ գերեզմանաքարերը իրարու ետեւ աչքերնու առջեւ կը շարուին. ինչո՞ւ հեղինակութիւն թէ թարգմանութիւն ցաւի տառապանքներով հայ ընթերցողին սիրտը խշխշացնելու մըրցակցին. ինչո՞ւ յոստեոս գրականութեան փարիլ միայն և միմիայն: Կ'ըմբօնեմ Լէօի «Գիւղական Մարդիկը», պոռթկում ընկերաբանի մը զայրոյթին, Սենկեւիչը մեզի կը տխրեցնէ ու մտածել կուտայ. բայց կը բաւէ, գոնէ մէկ անգամի համար, երկու սրտմաշուք շարչարանք:

«Ծրօմոն Կրտսեր»ի հայացման շարժառիթը չըմբօնեցի: Ռուսիոյ հայերը ստուար մեծամանութեամբ անտեղեակ են Բարիզեան կենցաղավարութեան, ուստի պիտի չկրնան շատ համ ազնել Տօտէի նրբաբանութիւններէն: Բայց ձգենք այս նկատողութիւնը, և աւելի կարեւոր հարցով մը զբաղինք: Հայ ազգին արդի հոգեկան վիճակը ինչ գրականութեան կը կարօտի: Տօտէի բոլոր վէպերը, քիչ բացառութեամբ, կեանքի հիւանդութեանց նկարները կը պատկերացնեն: Գեղեցիկ նկարներ այո՛, բայց հիւանդութեան գեղեցկութիւնը: Պատկերահանը որ զգածեալ որտով կը նկարէ թոքախտէ հալումաչ քսանամենի երիտասարդի մը գունատ այտերը, որոնց վրայ հեգնօրէն կը հանգչի Վասպուրականի խնձօրին կարմրութիւնը, այդ պատկերահանը գեղարուեստի հրաշակերտ մը կրնայ «տեղծած ըլլալ, բայց պիտի չսիրէինք որ մեր ազգը իր աչքերուն լոյսը թափեր ախտանկար գեղեցկութեան վրայ զմայլելով: Կ'ըսեն թէ արտաքին պատկերները կ'ազդեն յղի կնոջ մը ապագայ ծնունդին կերպարանաւորմանը վրայ. յղի են եւ հայ միտքերն ալ. զրականութիւնը, գեղարուեստը, իմաստասիրութիւնը հզօրապէս պիտի ներգործեն անոնց վրայ. շանանք որ մեր երկունքը աշխարհ չի գայ մահափայլ գեղեցկութեամբ մարմրած:

Տառ տասնըհինգ տարի առաջ Տօտէ, Մօբասան, Լօթի արդէն կը թարգմանուէին Պոլիս երբ Կօվկասի հայ մամուլը տոհմային գրականութեան մը «տեղծու» մին կը տքնէր. հիմակ կամացուկ մը մեր թողած հետքերէն կ'ընթանան: Գոգնութեան թէ ամլութեան հաւաստում մայո տկարացումը: Ուրիշ առթիւ մը պարզած եմ Կօվկասի Հայոց միտքը շլատման դատապարտող խոշտանգութեանը, եւ ոսկայն պէտք է արիանան:

Ասան մը Պոլիս մենք ալ սիրեցինք տրտմութեան գրականութիւնը: Նմանեցանք անոնց որ թիֆոյէ բռնուելէ քանի մը օր առաջ բանէ մը համ չեն առներ, կը արամին առանց պատճառը գիտնալու: Եւ ահա տենղը կը յայտնուի, հիւանդը կը տարբերի կեանքի ու մահուան միջեւ: Վասնզը անցնելէ ետքը առողջարար օրնունդի կը կարօտի որպէս զի կազդուրի եւ ապրի: Մեր տրտմութիւնն ալ մեր հիւանդութեան ախտագեկոյցն էր. ծանր տենղով տսպլակեցանք բայց չմեռանք: Հիմակ մեր մաքերը առողջարար սնունդի պէտք ունին ուժովնալու եւ ազգային կեանքի պայքարը մղելու համար: Աս մեզի: Բայց անպիսի կովկասի հայերն ալ մեծ բան մը պիտի շահին երբ վրտի հաճոյքէն թուլցած, մտքի հեշտօրօր թմբուութեամբ մրարեն:

Կը փափսքինք Մոռքը տեսնել ոչ թէ գեղեցիկ բայց դալկահար ծաղիկներու ջերոց մը, այլ առողջութիւն պարգեւող հիւթառատ կաղնիներու ծառաստան մը:

Վէպերէն յետոյ կը համախմբեմ բանաստեղծութիւնները, որոնք վեց հատ են. երկուքը՝ թարգմանութիւն, չորրորդ՝ հեղինակութիւն:

Թարգմանութեանց մէջ էն առաջ կը տեսնենք Լոնկ Ֆելլոյի «Կեանքի Սաղմօսը», որ խմբագրական յայտագրէն անմիջապէս ետքը գալով, անոր շարունակութիւնը համարուի: Ո՛րքան պիտի բաղձայի որ իր վէպերը ընտրած պահուն Պ. Կրասիլնիկեան միշտ «Կեանքի Սաղմօսէն» ներշնչուէր:

Ինձ մի՛ ապիր քո երգերուն վշտառոր,
Թե՛ մեր կեանքը լոկ երազ է անցառոր.

Ողջ աշխարհը կռռռի դաշտ է մեզ անվերջ,
Ընդդէմ բաղդի՝ ձըմարտոռքեան կռռռի մեջ,
Դռռ՝ մռռռ ստրուկ, անկամք գրաստ մի շինի՛ր,
Յառա՛ջ գեան՝ եռ սուրբ մարտուն զա՛ջ մեռիր:

Թարգմանութիւնը զոր նոյն ինքն հանգէսին խմբագիրն է ըրած, շատ «յաջողած է» — ինչպէս սովորութիւն է ըսել անդին: Եւ, ուշագրաւ նկատողութիւն, այդ երեք ունեւեղեց տողերուն մէջ հատ մը սխալ չի կայ մեր լեզուի սղման օրէնքին: Եւ հաճոյքը զոր վայելեցի այդ թարգմանութեան ընթերցումէն, անխառն պիտի ըլլար, առանց յանգերու պատճառած սրտնեղութեան: Յանգին կոչումն է անակնկալի մը հետ դէմ առ դէմ բերել մեզի, բայց լսելիքի ի՞նչ հրճուանք զգամ երբ՝ յաղորդեան ու արքնոթեան, հալածուած ու մոլորուած, արագ է բաշտում ու երգ է մերք հնչում տափակ տափակ աչքիս առջև կը սողին:

Թարգմանութեանց մէջ մանաւանդ ինչո՞ւ անպատճառ յանգապաշտութեան ծառայել: Բառերու ճշտութիւնը, շեշ-

տերու ներդաշնակութիւնը կը բաւեն, ու լիուրի կը բաւեն, գեղեցկատիրական հաճոյքի մը համար:

Երկրորդ թարգմանութիւնը Հայնէն ութ տող է, չորս յանգով որոնք եւ ոչ իսկ «աղբառ յանգ» օրակման արժանի են, Յայնց, ռադարիեց, խոճարձեց, ճկատեց ու օրդման օրէնքի դէմ երկու յանցանքով:

Ջրրի շուշանն ծովի ավին
կամ
Գունատ դէմքով մաշուած լուսինն
Բարև նրան օղարկեց:

Այդ երկու կերը եւ օչ իսկ Պ. Կուլաճեանց պիտի կարենար կուլ առլ. փուշի պէս կը կտաշին:

Պ. Ալ. Մատուրեան կը ներկայանայ երկու բանաստեղծութեամբ: Մէկը՝ «Գրիչի Հանաք», միւսը՝ «Առաջին Համբոյր»:

Երգիծաբանական հանաք մը երբ չի կարեր ինչպէ գանակ մը, չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ կը հրատարակուի: «Առաջին Համբոյր»ը գարնան գալուստը կ'օղջունէ: Ներդաշնակ լեզու մը, զիրատասէ ասղեր, անուշաբոյր բանաստեղծութիւն մը կը յանձնարարեն ընթերցումն այդ ոտանաւորին, որ ուսկայն նորութիւն մը չի պատկերացներ:

Կովկասի քննադատները շատ անգամ մեղադրած են Պոլոյ բանաստեղծները թէ լուսինը կ'երգեն, ծաղիկն ու ամպը: Այս ամբաստանութեան հաւանող չեմ, բայց կարողով «Առաջին Համբոյր»ը կը մտածեմ որ արդեօք գարնան գալուստը աւելի՞ եզակի գէպք մըն է քան լուսնին երևումը, ամպի մը չուն, ծաղիկի մը փթթումը: Ահա լուծելու խնդիր մը:

Պ. Մատուրեան իր երսուն երկու տողերուն մէջ մէկ անգամ միայն շեղած է սեղման օրէնքէն: Վարժ տաղաչափ մը երևան կուգայ: Յանգերը աղբառ ու միջակ խառն են, մէջերնին երբեմն քանի մը եթէ ոչ հարուստ բայց գէթ «բուրժուա»ներ ալ մոլորուած:

Պ. Յովհաննէս Թումանեան «Իմ գարգ» (Իմ տէրտա) թեթեւութեամբ, մեղմաղճուտ շեշտով, հեշտալուր բանաստեղծութիւն մը ունի: Բայց թէ ի՞նչ է իր «գարգը», ատ չի կրցի գուշակել, վասն զի՝

Սիրտըս խորն է, թէ բաց անեմ,
Սիրտըս խօրը, լեզուս փակ...

Պ. Արշակ Մխիթարեանի «Եղբայր էինք մենք»ը քանդուած տան վուվուն է. չեմ գիտեր ինչ կայ այդ քանեւ ութ տողերուն մէջ որ կ'արգիլէ քննադատութիւնը: Կը զգամ թէ երբեմն երբեմն պիտի կարօտնամ այդ զգացեալ մեղեդին ու պիտի փնտառեմ և կարգամ:

Մոռքի հրատարակած բանաստեղծութիւնները, թարգմանութիւն թէ հեղինակութիւն, ընդհանուր կերպով սրտագրաւ են, ու կը յայտնեն կովկասի Հայոց մէջ գրական շարժում մը որուն հետաքրքրութեամբ պիտի

հետեւինք, վասն զի կ'երևի թէ շատ պիտի սիրենք:

Ինչ որ ալ ըլլան տաղաչափական մանր մանր թե-
րութիւնները, այդ հինգ ոտանաւորները մեր ընթերցող
հասարակութեան ժամանակը ուղղորդութեանը արժանի են:

Երրորդ բաժանումի մը մէջ կը հաւաքեմ ուսումնա-
սիրութիւնները, որոնց նիւթերը համապատասխան կը ծա-
նօթացնեն:

Պ. Լէօ, օրքան տաղանգաւոր վիպասան այնքան ալ
բազմահմուտ պատմագէտ, կ'ուսումնասիրէ ժԸ դարու մեր
գրականութեան պատմութիւնը, օրուն առաջին զուգը
նուիրուած է բնականաբար Միխիթարի եւ անոր հիմնած
միաբանութեան: Վէպի մը ազգած հետաքրքրութեամբ
կը լափուին այդ քօան եւ եօթ էջերը: Կարծեմ թէ
Միխիթար Արքայի մասին մեր մէջ շատերը ուրիշ բան
չեն գիտեր բայց եթէ Սերաստացի էր: Պ. Լէօ մեծ պա-
կաս մը կը լեցնէ ծանօթացնելով Հայութեան մեծ բարե-
րարին լիակատար կենսագրութիւնը:

Յօդուածները շարունակելի են, ու ամբողջանալէ յե-
տոյ պիտի կազմեն երկրորդ հատորը «Հայկական տը-
պագրութեան» որ մաս մաս Մշակի մէջ հրատարակուելէ
յետոյ առանձինն գրչով ալ երևցաւ. ամէն հայու ընթեր-
ցանութեան արժանի գիրք մը:

Պ. Ստ. Մալխասեանց, Կովկասի ժամանակակից էս
հմուտ գլուխներէն մէկը, իր մասնագէտի էեղինակաւոր
ձեռնհասութեամբ կը պատմէ հայագիտութեան վիճակը
ի դարուն սկզբնաւորութեանը: Այս տեսութիւնն ալ շա-
րունակելի է:

Պ. Տիգրան Յովհաննիսեան ուսահայոց 1900ի
գրականութեան վրայ ընդհանուր տեսութիւն մը կ'ընէ:
Ահաւասիկ իր գնահատումը «1900 թօին ուսահայ
բարբառով հրատարակուած աշխատութիւնները» մասին:

«Բացի ձիւրքի պակասութիւնից, կ'ըսէ, նրանց մէջ
նկատելի է և աշխատանքի պակասութիւն: Նրանց մե-
ծամասնութիւնը գրուած է շապաշտապ, անհոգ կերպով
եւ կրում է վայրիվերոյութեան կնիք: Ծաւալը այնքան էլ
նշանակութիւն չունի այդ գէպքում: Նիհար գիրքը կարող
է լինել մի շարք տարիների անխօս շախատութեան ար-
դիւնք կամ ամբողջ տարիների կեանքի տպաւորութիւն-
ների ամփոփում, և ընդհակառակը:

«Եւ ցաւալին այն չէ, որ մեր գրքերը նիհար են, այլ
այն, որ նրանց նիհարութիւնը բացատրուում է ոչ թէ
աւելորդ ճարպի եւ ուսածութեան պակասութեամբ, այլ
օակաւարինութեամբ և բարակացումով:»

Պ. Յովհաննիսեան ընդհանուր հիւանդութենէն զերծ
կը համարի քանի մը գրքեր որոնց մէջ Արիտակէտ եւ
պիտակոս Սեդրակեանի «Քահանայական խնդիրը» կամ
Լէօի «Հայկական տպագրութիւնը»: Մանրամասնօրէն

պիտի խօսի յաջորդ յօդուածով մը: Ու մենք ալ հետա-
քրքիր կը սպասենք երիտասարդ փաստաբանին ներկա-
յացնելից պատկերին:

«Մասնախօսութեան» բաժինը նոր հրատարակու-
թիւնները կը ծանուցանէ, ընտանաբանական ուսումնասի-
րութիւններով: Ամէն գիրք մասնագէտի մը գնահատումը
յանձնուած է:

Հանդէսը ունի նաև բաժին մը որուն մէջ պար-
բերական հրատարակութեանց նիւթերը կը ծանօթա-
ցուին:

Համբաւաւոր երաժշտապետ Պ. Կարա Մուրզա «Գե-
զարուեստի աշխարհից» վերնագրին ներքև շատ հետա-
քրքրական նոր նիւթի մը վրայ կը խօսի: Կը պատմէ «եւ-
րոպական երաժշտութեան մէջ աօրական տարրը»: Ու
կը թուէ այն բոլոր եւրոպացի եւ հայ վարպետները ու-
րոնք իրենց զանազան գործերուն մէջ աօրական երա-
ժշտութեան տեղ մը տուեր են:

Այս բաժինն մէջ կը մտնէ Բալոնիացի մեծանուն վի-
պասան Սենկեիլի համառօտ կենսագրութիւնը զոր զը-
րած է Պ. Լիօիցեան:

Չորրորդ ամփոփումի մը մէջ կը մանեն զանազան
նիւթերը: Ասոնց վրայ ծանրանալու պէտք չեմ տեսներ.
զուտ Կովկասեան, եւ ոչ թէ ընդհանուր ազգային կարե-
ւորութիւն ունին:

Մշակի խմբագրապետ Պ. Քալանթար «Տնտեսական
հարցեր» բաժնին մէջ կը ընէ Կովկասի ընացող ու-
ժերը: «Ներքին տեսութիւն»ը կը զբաղի Կովկասի ընդ-
հանրական խնդիրներով: «Գաւառական կեանք»ը կը
տեղեկացնէ գաւառներուն օրուան ընդհանուր խնդիրնե-
րը, եւ կը ընէ զանոնք: Մենք գաւառական կեանք ըսե-
լով կը հասկնանք հայ շրջանակի մէջ դարձած գործերը,
մինչ Կովկաս գաւառական կեանքը, ինչպէս ընդհանուր
տեղականը, զուտ ազգային չէ: Թիւրքիոյ հայերը երբ
Մոսքով մէջ շարունակաբար այս տեսակ յօդուածներ
կարդան, կամաց կամաց որոշ գաղափար մը պիտի կազ-
մեն Կովկասի կեանքին վրայ, որ հետզհետէ համացե-
ղական ըլլալու կը ձգտի:

Բժիշկ Վ. Արծրունիի Ամուսնութեան անողջաբանա-
կան ուսումնասիրութիւնը, ընդարձակ Արտաքին տեսու-
թիւն մը, Պարսկաստանէն նամակ մը, եւ Բարիզի աղ-
բաշրեթուն մաքրումը նկարագրող յօդուած մը կ'ամբող-
ջացնեն Մոսքովի յունուարի օտուար թիւը:

Կը կարծեմ թէ լաւագոյն պիտի ըլլայ որ Հանդէս
մը օրագրի պատկանող նիւթերուն տեղ չի տայ: Պըզ-
տիկ թղթակցութիւններ, քաղաքական տեսութիւններ,
աղբաշրեթու մաքրումը պատմող տեղեկութիւններ, օրա-
գրի օակմաններուն մէջ կը մտնեն: Հանդէսը ընդարձակ

աւուրեալութեանց համար գոյութիւն ունի փափա-
գելի է որ Մարտի խմբադրութիւնը ուշադրութիւն դար-
ձնէ եւրոպական ու ամերիկեան մեծ հանդէսներուն, ու-
րոնք ընդհանրապէս ութ-տասը յօդուած կը պարունա-
կեն, բայց իւրաքանչիւրը իր տեսակին մէջ կատարե-
լագործեալ է: Հաւանական է որ առաջին եռանդը հան-
դարտել լեաոյ, Մարտը հետզհետէ պիտի ջանայ հե-
տեւիլ այդ հանդէսներուն օրինակին:

* * *

Մեր ներկայացուցած ամփոփումէն ակնբեր կը տես-
նուի թէ Մարտը շատ լուրջ հանդէս մըն է, բայց փու-
թանք ըսել՝ ոչ ահեղապէս լուրջ: Կովկասի Հայոց կեան-
քին ամէն երևոյթները համապարփակելով հանդերձ,
այդ կեանքը որոշ ուղղութեան մը մէջ մղելու հաստատ
առաջադրութիւնը ունի իր յայտագրին զլիաւոր կէտերը
առաջ կը բերենք, ցոյց տալու համար Պ. Կրասիլնիկեանի
խմբագրական ըմբռնումը:

«Միւս կողմից չը պէտք է մոռնալ, որ ժողովուրդ-
ների կեանքը օրեցօր բարդանում է, շատ խնդիրներ
կանգուստ եւ դժուարալուծ հանգոյցներ են դասուում, ուս-
տի որքան եռանդ, մտքի խորութիւն, զիտադաւթեան սը-
րութիւն եւ մարդասէր անաշխատութիւն է պահանջում զը-
բսկան գործերից: Բայց նա լրջութեան հետ պէտք է
միացնէ և կենդանութիւն, որպէս զի նրա խօսքը կարողա-
նայ ռթափեցնել աւօրեայ հոգսերի մէջ մարդկանց ման-
րացած միտքը կարողանայ բորբոքել նրանց մէջ մա-
րած ազնիւ զգացմանքները եւ ոյժ տայ նրանց լքուած
կամքին, զրդելով ներգործական գեր կատարել շրջա-
պատող հասարակական կեանքում՝ ի նպաստ արդարու-
թեան ամենաբարձր իդէալին, այդ է՝ անխտիր բոլոր աշ-
խատող և խաղաղ ժողովուրդների բարօրութեան:

Եւ վսեմ նպատակին հասնելու համար գրական բո-
լոր առաջադէմ ոյժերը պէտք է հաւաքուեն մի ազնիւ
դրօշակի տակ, որոշ հանդէսների շուրջը, և համերաշխ
ջանքերով աշխատին՝ անշէջ պահել ժողովուրդների ու-
ղին լուսաւորող առաջընթացութեան վիթխարի ջահը:»

Այս տողերուն վրայ ուրիշ բան չենք կրնար աւել-
ցնել, կը փոփոգիսք ծրագրին իրականացմանը, եւ կը
կը հուսանք թէ յուսախաբութեան պիտի չմասնուինք:

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

Մեր ներկայացուցած ամփոփումէն ակնբեր կը տես-
նուի թէ Մարտը շատ լուրջ հանդէս մըն է, բայց փու-
թանք ըսել՝ ոչ ահեղապէս լուրջ: Կովկասի Հայոց կեան-
քին ամէն երևոյթները համապարփակելով հանդերձ,
այդ կեանքը որոշ ուղղութեան մը մէջ մղելու հաստատ
առաջադրութիւնը ունի իր յայտագրին զլիաւոր կէտերը
առաջ կը բերենք, ցոյց տալու համար Պ. Կրասիլնիկեանի
խմբագրական ըմբռնումը:

ՊՐՈՊԱԳԱՆԴԻՍԸ

Շարունակութիւն

2.

Առաու մը, երբ Կուլտամեանց սենեակը նստած, հա-
ւանական հաշիւը կ'ընէր ձեռքը անցնելիք զրամեններուն,
գուար զարկին:

— Մտէ՛ք, բաւ ապահով ձայնով մը:

Պրոպագանդիստը իր բնակած տան հասցէն տուած
էր միայն խմբագրաններուն ու Եւրոպայի Կեդրոնին, և ա-
ւամէն անգամ որ իր սենեակին դուռը զարնուէր, վստահ-
օրէն գիտեր թէ իր մարդօցմէ մին էր եկողը: Ճիշտ նոյն
ատուան ալ կը սպասէր Ոսկեհանք թաղի Վրէժխոյր
խմբի պետին որ հաւաքած զրամները պիտի բերէր:
«Մտէք» արտասանելով հանդերձ՝ Կուլտամեանց գիր-
քերու դէզի մը տակ սահեցուց թուղթի կտորը որուն
վրայ թուանշաններ կը գումարէր, եւ մէկէն ծնեցաւ գրա-
սեղանին վրայ բաց դրուած Պոլսոյ աշխարհացոյցի մը
վրայ: Հիւրը ներս մտաւ եւ գուար գոցեց, սակայն կեղծ
Կովկասցին փոխանակ եկողին գտնաւու, ա՛լ աւելի խո-
րատուուեցաւ աշխարհացոյցին մէջ ու կարկին մը առ-
նելով սկսաւ չափափել զայն:

— Պարեւ ձեզ, գոչեց նորեկը, օր ի գուր սպասելէ
ետքը որպէս զի իր վրայ ուշադրութիւն դարձաւի, զրեթէ
րարկութեամբ արտասանած էր իր սղոյնը:

Կուլտամեանց շեշտին անծանօթութենէն զարմանա-
հար՝ զուրբ դարձուց և ալ աւելի շփօթած դէմք մը ա-
ռաւ երբ տեսաւ թէ ներս մտնողը ո՛չ միայն Ոսկեհանց
քի խմբագրատը չէր, այլ բոլորովին օտար մարդ մը:

— Միթէ պարոն Կուլտամեանցը չէ՞ք դուք, հարցուր
նորեկը, քանի մը քայլ առաջ գալով

— Բայց... նախ դո՛ւք ով էք, գոչեց միւսը զգուշաբա-
ռոք ելած:

— Օ, մի՛ խոովւէ՛ք, խնդրեմ, մի՛ խոովւէք, պատաս-
խանեց հիւրը, խնդումներես, վստահացուցիչ կերպարան-
քով մը: Մի րոպէից մենք կը ծանօթանանք միմիանց...
մի՛ խոովւէք, մի՛ խոովւէք... սասցէք միայն թէ դո՛ւք էմ
Պարոն Կուլտամեանցը:

— Այո՛... եւ եմ, ըսաւ պրօպագանդիստը քիչ մը
հանդարտած՝ սակայն տակաւին կասկածոտ:

— Ուրեմն կարդացէ՛ք այս նամակը և կ'իմանաք ի՞նչ
անունը և պաշտօնը:

Ու իրեն յանձնեց պահարանի մէջ կնքուաբ
թուղթ մը:

Կուլտամեանց բացաւ նամակը. առաջին բանը որ
աչքին զարկաւ կարմիր կնիքը եղաւ որ սպանաւից մի-
ամառութեամբ մը նստած էր նամակին վարի կողմը:

Յեղափոխականը բախում է հանդարտեցաւ. եկողը, ամէն պարագային, իրենց մէկն էր:

— Խնդրեմ նստեցէք, ըսաւ, աթոռ մը ցոյց առնով. եւ սկսաւ կարգալ նստակը որ ամբողջ շորս երես գրաւած էր:

Այս երկարապատում պաշտօնագրով կեցրոնը կիւմացնէր իր Պոլսոյ լիազօր ներկայացուցչին որ նկատելով թէ՛ մօտերս Պոլսոյ մէջ տեղի ունենալից վճռական ղէպքերը անհրաժեշտ պէտքը զգացուցած էին Կուլտամեանցի օգնական զրկելու, համազօր իշխանութեամբ, որպէս զի ամէն դժուարին պարագայի աշակից մը ունենայ իր քով, կեցրոնը այդ փափուկ պաշտօնը յանձնած էր նամակաբերին՝ պարոն Սիմէոն—Դաւիթ—Ղուկաս—Արզար—Մելիք Տէր—Յովհաննէս Ինձէլտուրեանցի, որ արդէն իր հերոսական արարքներով ծանօթ էր յեղափոխութեան մէջ: Պաշտօնագիրը կ'աւելցնէր նաև թէ՛ Կուլտամեանց պէտք էր լիակատար վստահութիւն ունենար իր ընկերոջ վրայ և ամէն բան անոր խորհրդով ու հասանութեամբ կարգադրէր:

Հինգ կարմիր կնիքով տեքորական գործողութեան մը սպասական վճիռը յայտնող նամակ մը այնքան տակնուվրայ պիտի չընէր մեր պրոպագանդիստը, որչափ ըրաւ այդ պաշտօնագիրը:

Իր սպագայ բարօրութիւնն էր որ խոյս կուտար յանկարծ, երբ այնքան ճիգերէ ետքը կը յուսար մօտեցած՝ գրեթէ հասած ըլլալ անոր:

Նամակին ամբողջ ընթացման միջոցին, պարոն Սիմէոն Ինձէլտուրեանց առիթ ունեցած էր վերէն վար քննելու իր նոր ընկերը և քայլ առ քայլ հետևած էր զիւմագիծներու սրտածմլիկ ու աղիողորմ քայքայումին, զոր իր տուած թուղթը հետզհետէ առաջ կը բերէր Կուլտամեանցի ղէմքին վրայ:

Խեղճ պրոպականդիստը կը զգար որ 'նորեկը՝ աշակիցէ մը տարբեր՝ օտակալի բան մըն էր. տեսակ մը քննիչ էր որ կեցրոնը կը զրկէր իր վրայ իր ամէն արտրքները հետազօտելու համար: Իր այս ենթադրութեան մէջ չէր օխալեր Կուլտամեանց:

Իր յաջողութիւնները պատճառ կըլլային իր կործանման: Կեցրոնը մինչև այն ատեն ուշադրութիւն չէր դարցուցած Պոլսոյ վրայ, զոր ուրիշ յեղափոխական կուսակցութիւններու ազդեցութեան տակ բոլորովին կորոտած կը համարէր: Երբ Կուլտամեանց իր անխոնջ գործունէութեամբ կարողացաւ նոր կուսակցութեան մը հիմքը հաստատել և բաւական մեծ մարմին մը կազմակերպել հատոյթի անակնկալ աղբիւր մը ստեղծելով, այն ատեն կեցրոնը օթափեցաւ եւ տեսաւ թէ Պոլիս ո՛չ միայն կորուսած չէր, այլ գեռ կարելի էր մեծ բաներ յուսալ անկէ: Կեցրոնը սա խոհական և անօխալիչ հաշիւը ըրաւ թէ՛ իր լիազօր ներկայացուցիչը հաւաքած գրամներուն բնականաբար մէկ չորրորդը միայն կը զրկէր ևր միւս մնա-

ցածը իրեն կը պահէր. հետևաբար իրաց այդ վիճակին վերջ տալու համար խորհեցաւ այդ տշակից լիազօրի ազնաքելութեան, ճիշտ այն միջոցին ուր յեղափոխական գործունէութեան մը խորհուրդը կար, և հետևաբար կարելի էր անով ծածկել բուն նպատակը: Որովհետեւ, պէտք է ըսենք, կեցրոնը չէր ուզեր կառկածներ յարուցանել Կուլտամեանցի մտքին մէջ, որուն ուշիմ ու շահաբեր գործունէութիւնը քնահատած էր:

Պարոն Սիմէոն Ինձէլտուրեանց, որուն յանձնուած էր պրոպականդիստին վրայ հօկելու փափուկ պաշտօնը, քասասունըհինգ տարեկան զօւտ Կովկասցի մըն էր: Իր բուն գործն էր ուսանողութիւն: Անով ապրած էր մինչև հիմակ և կը յուսար անով ազրիլ այնչափ ժամանակ որչափ շարունակէին Պաքուի հորերը քարիւղ արտադրել: Հարուստ բարերարներ իրեն ամսական յատկացուցած էին՝ նախ որպէս զի երաժշտութիւն ուսանի, յետոյ ամսական յատկացուցած էին որպէս զի գիւղատնտեսութիւն ուսանի, յետոյ ամսական յատկացուցած էին որպէս զի գեինիքական գիտութիւններ ուսանի, յետոյ ամսական յատկացուցած էին որպէս զի ֆիլոլոգիա ուսանի: Պոլիս եկած միջոցին նոր բարերարներ նոր ամսականներ յատկացնելու վրայ էին որպէս զի անթրօպոլոգիա և ֆիզիոլոգիա ուսանի: Այսպէս ուրեմն պարոն Ինձէլտուրեանց համալսարանական մըն էր բառին բազմապատկեալ նշանակութեամբը: Աւելի ճիշտ է ըսել համալսարանականութիւն մըն էր իր ամէն ճիւղաւորումներովը: Եւ մտածել թէ պարզ համալսարանական մը ըլլալը բաւ է յաճախ անտանելի դառնալու համար...

Համալսարանականը որ իր ուսանողական երեսնամեայ կեանքին մէջ առիթ ունեցած էր նաև ուսումնասիրելու պսիխոլոգիան, թէև «նրա համար էր կեցողոտ բուրժուա բարերարները մի պան չէին վճարել», նշմարեց այն յուզումալից աւերումը որ պաշտօնագրին ընթերցումը առաջ բերեր էր Կուլտամեանցի ղէմքին վրայ:

— Երբեք իմ ներկայութիւնը հեշտ չէ գալիս նրան, մտածեց:

Սակայն Կուլտամեանց շուտով ինքզինքին տէր եղեր էր եւ գրեթէ զուարթերես անալլալութեամբ թուղթը ծալլեց, դրաւ դարակին մէջ, ու դառնալով իր հիւրին ըսաւ.

— Կեցրոնը շատ խելացի աշալլըութեամբ վարուեր է ինձ աշակից մը զրկելով, մանաւանդ ճիշտ այն միջոցին ուր մեծամեծ ղէպքեր տեղի պիտի ունենան և օտակալի պատասխանատուութիւն մը կը ծանրանայ վրաս: Հաւատացէք որ ձեր ներկայութիւնը զիւ շափազանց զոհ կ'ընէ:

Այս կեղծաւորական յայտարարութեան պատասխանելու կը պատրաստուէր մշտնջենական ուսանողը, երբ դուռը զարկին

— Դարձեալ աշակից մըն է՝ կեցրոնէն զրկուած՝ արդեօք, խորհեցաւ ինքնիրեն խեղճ Կուլտամեանց եւ ոտք ելաւ անձամբ զուրբ բանալու համար։

Այս անգամ եկողը ճիշտ իր առաջընէ ի վեջ սպասած վարդն էր. Ոսկեհանք թաղի խմբապետը։

Չորս նիհար, ճմուռկած զէմքով մարդ մըն էր այդ խմբապետը որուն բուն անունը Մարկոս Պետրոսեան էր եւ որուն, յեղափոխութեան մէջ, Շապուհ Պերճունի աւունը շնորհած էին, եւ որ սակայն աւելի ծանօթ էր Կամացուկ մակդիրովը զոր իրեն տուած էր իր ընկերներէն մէկը։ Յանդուզն, վարպետորդի, ձեռներէց մարդ մըն էր Ոսկեհանք թաղի խմբապետը, որուն համար վտանգը աւելի հրապոյր կ'ազդէր քան թէ վախ։ Եթէ յեղափոխական շրջար, հաւանական էր որ զրամանեկ կամ մաքսախոյս պիտի ըլլար, որպէս զի միշտ առիթ ունենար օտարականութեան հետ կոխ մղելու եւ ձերբակալուելու ենթակայ՝ տենդալից կեանքովը ապրելու։ Ասով չեմ ուզեր ըսել թէ Կամացուկ չարագործ կամ աւագակ ըլլալու համար ծնած էր. ընդհակառակը իր մէջ արկածախնդիր զգացումին չափ զօրաւոր էր պարկեշտութեան զգացումը եւ յաճախ այդ երկու, քիչ շատ հակառակ, տրամադրութիւնները մարտնչած էին իրարու դէմ առանց կարենալ համաձայնելու եւ համերաշխ գործունէութեան ասպարէզ գտնելու։ Հիմակ ա'լ երջանիկ էր Կամացուկ, յեղափոխութիւնը եկեր հաշտեցուցեր էր այդ ընդդիմամարտ զգացումները, եւ ասիկա պարտական էր Պրօպագանդիստին որ առաջին տեսակցութեամբ կարող եղած էր գնահատել եւ վերլուծել զինքը եւ անմիջապէս խմբապետ կարգել, առանց նախնական փորձերէ անցընելու։ Կուլտամեանցի այդ արարքը տեսակ մը երախտագիտութեամբ լեցուցած էր Կամացուկի սիրտը, որ ա'լ ամբողջ յեղափոխութիւնը կը նոյնացընէր Պրօպագանդիստին հետ, եւ որուն համար չի կար աւելի մեծ, աւելի հայրենասէր գործիչ մը քան մեր նախկին մանկավարժը։ Իր հիացումը պաշտումի հասած էր այն օրը ուր անոր պարգած էր իր յղացած հսկայ ծրագիրը Պոլսոյ տիրանալու մասին։

— Միայն թէ՛ յաջողելու համար փող հարկաւոր է... շատ փող։

— Թող այդ ըլլայ ուզածդ, գոչած էր խանդավառ խմբապետը, կը քանկենք։

- Ո՛րչափ կրնաս գտնել երկու շաբթուան մէջ։
- Դուն ըսէ թէ ինչ կը պահանջեո մեր խմբէն։
- Չորս հարիւր ոսկի։
- Հինգ հարիւր պիտի բերեմ, վճռած էր Կամացուկ, ու եթէ չկրնայք բերել թո՛ղ ասոնք ամիլեմ։

Եւ ցոյց տուած էր իր պիտները։ Կամացուկ գօշ էր եւ իր պիտերը մեծ տեղ մը չէին գրաւեր զէմքին վրայ, բայց նոյնիսկ այդ օտակաութիւնը անոնց արժէքը կը գերապատկէր իր աչքին, ու երբեք չէր պատահած որ չկատարէր Կատարում մը որուն վկաններն եղած էին անոնք։

Դուրը զարնելով երբ խմբապետը Կուլտամեանցի սենեակը մտաւ զէմքը կը ճառագայթէր։

— Բերի եւ քիչ մըն ալ աւելի, գոչեց առանց ուղարկութիւն ընելու թէ իր մուտքը եւ խօսքերը ինչ շփոթութեան մատներ էին պրօպագանդիստը։

Բայց հազիւ թէ բառերը արտասանած՝ հասկցաւ ըրած անզոյութիւնը երբ նշմարեց աթոռին վրայ բազմած անծանօթ մարդը։

Ինչէլտուրեանց պարապ տեղ պիքըլոկիա չէր ուսումնասիրած. ակնթարթի մը մէջ հասկցաւ տնցած դարձածը եւ ըսաւ ինքնիրեն։

— Այդ մարդը զրամ բերած է եւ Կուլտամեանց կ'ուզէ ծածկել ինէ...։

Ու բարձրաձայն ըսաւ, խօսքը Կամուցուկին ուղղելով,

— Մի վախէք, եղբայր, ես օտարական չեմ, երեւի դուք մեզնից էք եւ բերել էք այն փողը որին օպաստում էինք, խնդրեմ առաջ եկէք։

Յետոյ Կուլտամեանցի զանալով՝

- Դէ՛, հասկացրիր պարոնին թէ ո՛վ եմ ես...
- Այո՛, կեցրոնէն եկած է. հիմակ եկաւ, կ'մկմաց պրօպագանդիստը ճարը հատած։

Կամացուկ արդէն իր մեծաւորին վկայութեանը պէտք չէր օւնեցած ասպահովուելու համար. անծանօթին կովկասեան հայերէնը, որուն «Յեղափոխերէն» կ'ըսէր ինք, արդէն զինքը հանդարտեցուցած էր։

— Առէ՛ք, ըսաւ յաղթական ձևով մը սեղանին վրայ դնելով լաթի մէջ ծրարուած ոսկիներու կոյա մը, հինգ հարիւր քսանը եօթը հատ է...

Երկու ներկայացուցիչները նստեցուցին Ոսկեհանքի խմբապետը եւ թէյ հրածցուցին։ Յետոյ, բնականաբար, խօսակցութիւնը դարձաւ մեծ ծրագրին շուրջը, որուն կատարեալ յաջողութեան վրայ բնաւ կասկած չուներ Կամացուկ, հիմակ մանաւանդ որ Կուլտամեանցի չափ կարող օժանդակ մը հասած էր կեցրոնէն։

— Մեր խումբը իր ամէն պատրաստութիւնները տեսած է, ձեր ամէն հրահանգները կէտ առ կէտ գործադրուած են, եւ միմիայն նշանի մը կը սպասենք, ըսաւ Կամացուկ։

— Լաւ, լաւ, արդէն այդ մասին ես վտահ էի... Իմ տեղեկագիրներուս մէջ միշտ Ոսկեհանքի խմբին համար զօհութիւն յայտնած եմ կեցրոնին, այնպէս չէ՞ պարոն ինչէլտուրեանց։

— Այո՛, այո՛, պատասխանեց յաւիտենական ուսանողը։

— Շնորհակալ եմ, այն ձեր ազնուութիւնն է, մինք մեր պարտքը կատարած ենք միայն, առաջ բերաւ խմբապետը, բայց ե՛րբ պիտի տրուի նշանը...

— Երբոր մամանակը գայ... զեւ մի քիչ էլ օպասեցէք։

—Այլ կարծեմ դրամի դժուարութիւնը վերցած է, այնպէս չէ՞:

—Ի հարկէ, ի հարկէ:

—Ուրեմն ինչ բանի կը սպասենք:

—Է՛հ, միթէ մի այդպիսի ծանր գործ թեթեւութեամբ կը կատարվէ՞... կենտրոնից պէտք է հրահանգ գայ:

—Կենտրոնից...

—Ի հարկէ. կենդրոնը այժմ բանակցութեան մէջ է եւրոպական կապիտալիստներին հետ... պէտք է մի վերջնական բազի վրայ դնել խնդիրը:

Կամացուկ չհասկցաւ թէ ի՛նչ էր բազը, բայց պրօպագանդիստին վճռական շեշտէն բժբանց թէ՛ անկարելի էր բան մը ընել մինչեւ որ խնդիրը բազին վրայ չդրուէր:

Իր բերած գումարը սակայն տեսակ մը իրաւունք կուտար իրեն թիչ մը աւելի առաջ մղելու իր հարցումները, հեռաւարտ հարցուց:

—Խնդիրը շուտով կը դրուի այդ ձեր ըսած բանին վրայ:

—Ի հարկէ, ի հարկէ...

Խմբագրութեան կողմէն թէ որոշ բան մը իմանալիք չունի, սաք ելաւ ու խօսակիցները բարեւելով մեկնեցաւ:

Սանդուխէն իջած ատեն կը խորհէր:

—Լեզուներսուն տակ բան մը կար, բայց չուզեցին ըսել, կ'երեւայ որ Եւրոպայի ձեռքի տակէ պիտի օգնէ մեզի, արդէն ես ատիկա գուշակած էի... է՛հ, իրաւունք ունին չըսելու, աստակ գործերու մէջ գաղտնապահութիւն պէտք է:

Երկու լիազօրները մեծկակ շունչ մը առին երբ գուռը փակելով աներևոյթ եղաւ Ոսկեհանքի խմբագրութեան:

—Ո՛ւ՜ք, գնանք ընթրել, սովացել եմ, գոչեց ինչէլ-ասուրեանց ոտքի ելլելով, զուարթ, կայտառ, երջանիկ, մարդու մը պէս որ անօթի է և գիտէ թէ լաւ ճաշ մը պիտի կրնայ ընել:

—Երթանք, պատասխանեց կուտամեանց. յետոյ յանկարծ նշմարելով սօկիներու ծրարը որ միշտ սեղանին վրայ կը մնար,

—Հա՛, լաւ միտքս ինկաւ, պէտք է այդ դրամը միտասին անենք եւ անմիջապէս յանձնեց պատին կենտրոն ղրկելու համար, այնպէս չէ՞...

Պրոպագանդիստը զգացեր էր թէ իր վրայ ղրկուած քննիչը չէր այն անաչառ, անկաշառ, անշահատենդիր, անհամբուր եւ անհաշտ առասպելական տիպարներէն մէկը որոնք իբր թէ գոյութիւն ունին աշխարհի վրայ, և մասնաւորապէս մարդոց մէջ: Այսուհանդերձ խղճի անզօրութեան համար ուզեց ճաշելէ առաջ բնօրոյն վտանգ ըլլալ կեղծութի պատգամատրին թաքուն տրամադրութեանցը մասին, եւ ասոր համար դրամի անմիջական առաքման խնդիրը մէջտեղ նետեց: Մուղաղը լաւ էր եւ ինչէլ-ասուրեանց մէջը ինկաւ իր պօթեղութիւնով միտասին:

—Ինչպէս, կամենում ես փոզերը զրկել հենց այս րոպէս... Թո՛ղ այժմ, եղբայր, ճաշից յետոյ կը խորհիւք էգ մասին, պատասխանեց:

—Բայց պատե՞ր կը մեկնի:

—Վնաս չունի... զէ՛ քաղիք, սովացել եմ ասում եմ քեզ. վեր ա՛ւ էգ ծրարից մի երկու օսիկ ու գնանք:

(Շարունակելի)

ԵՐԿՈՒ ՕՏԱՐՍԿԱՆԵՐ

Պատ. Բիկո մեներ է Կ. Պոլիս:

Չեմ գիտեր թէ այս լուրը կոկիծ մը պիտի պատճառէ, Հայերու մեծամասնութեանը որ պիտի իմանան զայն. բայի գիտեմ թէ այդ օտարականին այնքան բան կը պարտոյ Հայութիւնը որքան իր զուակներէն շատ քիչերուն:

Իննըուներ անցած էր Պատ. Բիկո: Յաճախ կը տեսնէի զինքը Կ. Պոլիս, ուր տարիներէ ի վեր կը բնակէր Իսկիւաարի բարձունքը՝ Նիհար ու սեկուա մարդ Վրնէր, զիւրաբեկ մարմին վրայ վտիտ զլիսով մը, ճերմակ մազերով ու ժօրուքով որոնք շինջ արծաթի աղբօր փայլով մը կը վառէին: Միտիւնարի սօփօրական տարազը ունէր միշտ, անխախտ ճերմակ փողկապովը որ տօնական մշտնի կերպարանք մը կուտայ իրենց: Պատուած մաքուր աղջիկներու այն միամիտ ցօլքը կար իր քթովուն աչքերուն մէջ, որ ձեր գիտականներուն ալ յատուկ է ու մանկական տարօրինակ քաղցրութիւն մը կը շնորհէ իրենց դէմքին: Այդ տարիներու եւ սքանչելիանց բնուանը տակ կըսած ձերունին երիտասարդի չըլլալիք աշխոյժ մը ունէր, ու ամառ ու ձմեռ, Իսկիւաարի գառիվերը կը մազցէր աննիւն կորովով: Ու ապշեցուցիչ բան մըն էր տեսնել, ձմրան էն փքաշունչ օղբուն, այդ իննուներ տարեկան ձերունիին յամառ երթեւեկը իր գեղի տունէն դէպի քաղաք, ու փոխադարձաբար: Շօգեհաւին որակին մէկ անկիւնը քաշուած, վայրկեանը անգամ մը դժուարաւ զօպնով իր խօրունկ հազը որ իր ազգուն մարմինը կը ղղրղէր, աչքը չէր բաժներ տպագրութեան փորձերէ զօրոնք մերթ ընդ մերթ մատիտ արագ հարուածով մը կը խաղկաղէր, — մինչ չորս կողմը, դիմացը ու քովերը, հաստափոք ու լիկած Տաճիկներ ու իրենց ճարպին մէջ խոզացած դանդաղ քաղցեաններ, տապիւած ձուկի աչքերու խօրո ու զարմացուտ նայուածքներ կը փոխանակէին իրարու հետ, արհարհիւ բացած:

Պատ. Բիկո հազուադիւր գիտնական մըն էր Արեւելեան

հին լեզուներու, մասնաւորապէս քաղաքներէ մասին, ան միտելի հեղինակութիւն զի կը վայելէ բանասէրներու աշխարհին մէջ, ու այդ լեզուներուն զբայ իր կատարած աշխատութիւնները ու շինած բառարաններն ու ընթացա- նութիւնները մնայից գործեր են: Բայց, մեղի էամար, էն կարեւորը սա է ճշգիւր թէ արդէ հայ աշխարհաբար- ին հիմերը գրած է իր Առաւուծաշունչի թարգմանու- թեամբը, որ 1840էն 50 տառչին անգամ լայն տեսու- իղմիր:

Ինծի համար մինչև հիմա ազգութեան պէս բան մը մնացած է թէ ի՞նչպէս օտարական մը կըրցած է այնքան խորապէս թափանցել մեր լեզուին ոգիին ու կազմութեանը, որ յաջողած է օրէնքներու տակ ասնել զայն, ու անոր տակ յօրինուածոքեան գրեթէ վերջնական ձեւը զօր ա- սօր ունինք ձեռուրնիս: Յաճախ մտածեր եմ որ Պատ. Բիկօ անպատճառ իրեն աշակից օւնեցած է մութին մէջ մնացած Հայ մը որուն նախափորձը ինք կանոնաւորած է լեզուներու կազմութեան ու ձեւափոխութեան օրէնքնե- րուն վարժ գիտնականի հեղինակութեամբ մը. ու պիտի փափաքէի որ մեր աշխարհաբարին տաժառութեան այս շատ շահեկան կէտը ճշգուէր բաժնակէտ մը: Բայց ընդ- հանրապէս ընդունուած համոզումը ան է թէ Պատ. Բիկօ ինքն է որ կատարած է այդ թարգմանութիւնը, — թէպէտ Հին և Նոր կտակարանին լեզուներուն միջև աննշան տարբերութիւն մը՝ ուշագիտ գիտողին միայն զգալի կը թուի հաստատել այս ենթադրութիւնը, — ու, աշխատակ- ցով թէ առանց աշխատակցի, ամերիկացի գիտնակա- նին ըրածը այնքան կարեւոր ու էական գործ մըն է որ անյեղի իրաւունք մը կուտայ իրեն մեր երախտագիտու- թեանը վրայ:

Վերջէն, ուրիշներ եկան որ, փոխանակ մեր աշխար- հաբարին համար բացուած այդ կանոնաւոր ձևերէն ըն- թանալու, խելագարի զարասուցութիւններ ունեցան, ու տարիներով հայ գրականութիւնը արաւայտուեցաւ ա- փեղցփեղ լեզուով մը որ գրաբարի ու աշխարհաբարի հրէշային զուգաւորումէն ծնած ցուցանքի մը բոլոր տը- գեղութիւնը ունէր: Ասիկա նոյն իսկ ազգեց պահ մը Ա- մերիկեան Պորտին արեւելեան գործիչներուն վրայ, անոնց իսկ որ աշխարհաբար Առաւուծաշունչը առած էին մե- զի, և ասոր մէկ նոր ապագրական հոգը յանձնուեցաւ Փարագաշեանի, որ, իր բանասէրի արժէքը մէկդի ասնե- լով, կարելի է ըսել թէ ճշմարիտ աղէտք մը եղած է տա- րիներով հայ լեզուին բնական զարգացմանը դէմ: Բա- րեբաղդաբար, երբ արդէ հայ լեզուն վերստին սկսաւ դի- մել իր 1860է առջի աղբիւրներուն, Ամերիկեան Պոր- տը չուշացաւ նշմարելու թէ ի՞նչ սխալ մը գործած էր Փարագաշեանի անձանի թարգմանութիւնը երևան բե- րելով, ու, նորտպագրութեան ասթիւ դարձեալ Պատ. Բիկօին թարգմանութիւնն էր որ ընդունեց ու հրատարա- կեց, կարելի եղածին չափ հրատարակէն ժողովուրդ Փարա-

գաշեանի թարգմանութիւնը:

Վերջնական որոշում մըն է անշուշտ ասիկա, և եթէ իմ ձայնս ու եւ է կշիռ կրնայ ունենալ Ամերիկեան Պորտին վարչութեան մէջ, պիտի խնդրէի իրմէ որ ա՛յ ձեռք գպցնել չի տայ Պատ. Բիկօի բնագրին: Չեմ ըսեր թէ անոր մէջ չկան ձեւեր որոնք այսօր գործածութեան ին- կած են, զարձուածքներ որոնք այսօր խորթ պիտի երև- նային մեր լեզուին մէջ: Բայց ասիկա հանգամանք մըն է որ բոլոր քրիստոնեայ երկիրներու Առաւուծաշունչնե- րուն ալ յատուկ է, ասանց օակայն սչ ոք ուզելու են- թարկել զանոնք լեզուի մը հարկաւորաբար կրած գրեթէ ամենօրեայ փոփոխութեանց: Պատ. Բիկօի Առաւուծա- շունչը, որչափ տարիները անցնին, պիտի մնայ իբր ար- զի աշխարհաբարին էն կարեւոր բնագիրը, արմատագիբըը ուսկից կը սերի լեզուն որով այսօր կը գրենք:

* *

Պատ. Բիկօի մահը կը յիշեցնէ ինծի ուրիշ նորագ մահ մը, որուն վրայ շեօսեցան հայ թերթերը, անարգարանալի զանցառութեամբ մը:

Մր. Համլին, որ անցեալ սեպտեմբերին մեռաւ Ա- մերիկա ինքնուրու տարեկան, նոյնպէս երախտագիտութեան մեծ իրաւունքներ ունի Հայութեան վրայ: Ինքը եղած է հիմնագիրը Կ. Պոլսոյ Բուպերդ Գոլէճին, որ սիրունգներ կրթած է մեր մէջ ու կը շարունակէ կրթել:

Մր. Համլին առաջին ամերիկացի միսիոնարներէն եղած է որոնք Թիւրքիա ոտք դրած են: 1839 յուն- ուարին իղմիր հասած է, երկու շաբաթ յետոյ Կ. Պոլիս անցած, ու 1840 նոյեմբերին Պէպէքի մէջ բացած իր վարժարանը, Հայերու համար, հակառակ Պատրիարքա- րանին ու ժողովներուն ցասկոտ հալածանքներուն:

Մր. Համլին ուսում միայն չէր աւանդեր իր աշա- կերտներուն, հապա բանուկ արհեստներ: Անոնց սոր- վեցուցած է երկաթէ վառարաններ ու խողովակներ շինել՝ որոնց գործածութիւնը անսովոր էր ան ատեն Կ. Պո- լիս. յետոյ, հասոյթի նոր աղբիւր մը ապահովուցած է անոնց՝ մուկի ականներ շինել սորվեցնելով, ու յետոյ՝ հաց եփել: Հետաքրքիրները կրնան իր այդ ամբողջ ձեռնարկներուն տարօրինապէս շահեկան պատմութիւնը կարդալ իր անձնակենսագրութեան մէջ, որոնց վերնագիրն է՝ «Կեանքս և Արկածներս»:

Չեմ յիշեր իր կեանքին միւս գրուածքները, երբ Խորթի պատերազմին ատեն լուացարան մը հիմնեց՝ զինուոր- ներուն լաթերը լուալու համար, փուտեր հատատեց՝ ա- նոնց հաց հայթայթելով, ու, յետոյ, քաղերային ատեն, լափլիզող գործունէութեամբ մը ամէն կողմ պարտելով, ամէնուն կը հասնէր՝ զեղ ու զարման նուիրելով: Այդ թը- ականէն է որ անսովոր ժողովրդականութիւն մը վաստը- կեցաւ, ու Մր. Համլինի անունը կը գտնեմ մանկութեան

յիշողութիւններուն խորը, ընտանի շրթունքներէ կըրկնուած համակրութեամբ ու յարգանքով:

Բայց, ինչպէս ըսի, իր կեանքին մեծագոյն գործը եղաւ Րոպէրդ Գլէնը զոր իր յորդորներուն վրայ հիմնեց ամերիկացի բարերարի մը, Պ. Րոպէրդի, առատաձեռնութիւնը, ու ատով է որ իր անունը պէտք է անկարնչելի մնայ մեր մէջ, իբր հիմնադիրը հաստատութեան մը որ մեր լուսաւորման ու զարգացման գործին էն արդիւնաւոր սատարներէն մին եղած է:

Լ. ՉԱՐԹՈՒՄԵԱՆ

ԱՐՑՈՒՆՔՈՏ ՀԱՅՑ

Գ.

Առտուան դէմ, երբ ամէնքը քունի մէջ են, իվան իվանովիչ սողալով դուրս կ'ելլէ, կ'երթայ դէպի ձիերուն խումբը որոնք քիչ մը հեռուն կ'ապուած են, կը զատէ անոնց էն ուժովը՝ որ զապիտիկներուն մեծին կը վերաբերի, կը թամբէ զանի ու կը տանի դէպի ճամբուն եզրը:

Գէպի ետ սողալով նորէն, իվան Էրաստուսի առջեւէն կ'անցնի՝ գանակը բերնին մէջ, ու պահ մը կը վարանի: Փորձութիւնը մեծ է քնացող երիտասարդին կողորդը կտրելու. բայց իվան ամէն հաշիւ ընելով, կը տեսնէ թէ զապիտիկները կրնան մահու կոռուին ձայնէն արթննալ՝ զեռ ինք իր ձիուն չհասած: Ինք մէկէ աւելի պատճառներ ունի անոնց ձեռքը ինչալ չուզելու, ուստի, անշշուկ անտոնաձայն, կ'երթայ դէպի հիւղակին ետեւը, ու կը սկսի ծակ մը բանալ ցեխէ ու յարգէ շինուած պատին մէջ:

Հիւղակին ներսը աղօտ լոյս մը կը պլպլայ, — ձէթով լեցուն կաւէ ամանի մը մէջ լողացող պատրոյգ մը: Ճիշդ իր մօտը, իվան կ'իմանայ Ֆինէլլայի մեղմ շնչառութիւնը, կ'ապերտէ վարագոյրին ետեւ: Ծակին բերանը կեցած, որպէս զի առտուան զով օղը քնացող աղջկան չհասնի ու չարթնցնէ զանի, իվան ձեռքը ներս կ'երկնցնէ դէպի անկողինը և Ֆինէլլայի թաշկինակն ու քօակը կ'ափլիքէ, դուրս կը քաշէ, կը բանայ, ու զրպանը կը նետէ դժգոհութեան զսպուած ձայնարկութեամբ մը, թէպէտ քօակը զրամով լեցուն է:

Պահ մը, կը վարանի: Ֆինէլլա, այդ պահուն, առտուան զով օղը զգալով, շարժում մը կ'ընէ, ու իվանի սուր աչքերը բարձին տակ պահուած պզտիկ ծրարի մը ձօթը կը տեսնեն:

— Ահ, կը մրմոյս ուրախութեամբ: Վե՛րջապէս, վերջապէս ազամանդները ձեռքս են:

Ու դէմքը հրճուանքով կը ճառագայթի երբոր պզտիկ ծրարը դուրս կը քաշէ ու զրպանը կը նետէ: Պահ մը նորէն կը կենայ, յետոյ, ժպիտով մը, դէպի առաջ կը ծռի:

— Աս բարի լոյսի կոշտութեանը համար պարտաւոր եմ աղջիկէն ներում մը խնդրելու, կը մրմնջէ, իր հաստ շրթունքներովը մեղմիկ համարելով Ֆինէլլայի աղւոր ծոծրակը:

Մինչդեռ իվան դէպի իր ձին կը սողսկի, զով օղի խումբանք մը Ֆինէլլան կ'արթնցնէ, ու ան կ'ելլայ կը նստի:

— Ահնելի երազ մը տեսայ, կ'ըսէ: Մէկը ինձի դժուար էր ոգի մը մը մօտս էր:

Ու բարձրաձայն կը կանչէ.

— Էրաստուս, Էրաստուս, գո՛ղ մտեր է հոս:

Երիտասարդը տեղէն կը ցատկէ, աչքերը շփելով: Հարիւր քայլ հեռուն, ճիւղոր մը կը տեսնէ որ դէպի դաշտը տանող զապիտիկին վրայ կեցած է անշարժ:

— Ո՞վ էք դուք, կը պոռայ՝ ըկվովէրը քաշելով:

— Ո՞վ եմ, խո՞զ միտինար, կը պոռայ ընտանի ձայն մը, որուն մէջ Էրաստուս աղօտ կերպով կը ճանչնայ իվան խոհարարին ձայնը: Ո՞վ եմ, խոզի՛ ձագ: Գարա Օղլուն եմ, ու ազամանդները զրպանս են: Այս անգամ կարգը քուկդ էր քունդ տանելու: Էկող անգամ երբ իրարու հանգիպինք, քեզի պիտի ափսոսալ տամ թէ ինչո՞ւ արթնցար:

Ու գնտակ մը կը սուլէ Էրաստուսի ականջին մօտ, մինչ Գարա Օղլու ուժով մը կը խթանէ ձին ու քառասուրկ կը սուրայ զաննիվայրն ի վար:

Ֆինէլլա շտապով կը պոռայ.

— Մէկտեղիդ դպա՛ւ, Էրաստուս: Ես բան մը չունիմ:

Ու կը սկսի հագուել: Մէկ քանի վայրկեանէն երիտասարդին քովն է: Գոլըն Բին ալ արթնցած է:

Էրաստուս կը յայտարարէ թէ Փոքր-Ասիոյ ամէնէն ամօթահար մարդն է «Մեծ ուտելու արժանի եմ, Ֆինէլլա: Ոսկորներս կոտրտելու աստիճան: Ինչ ապուշ գննուեցայ և...: Կեցի՛ր վայրկեան մը:

Չապիտիկներուն մօտ կ'երթայ, ու զանոնք կը գտնէ յուլորէն ելած նոտած, բայց իվան հոն չէ:

— Ինչ կայ, ինչ եղաւ, կը հարցնէ Ֆինէլլա: Ինձի անանկ եկաւ որ Գարա Օղլուին ձայնը լսեցի:

— Շիտակ է: Սրիկան սկիզբէն ի վեր մեր ետեւն է եղեր, ու մենք չէինք գիտեր: Ուխտաւորի պէս ծրպանած շոգենան էր, ու իբր մեր խոհարարը ցամաք ելաւ, այդպէս առանց ամենազոյզն կ'առկած մը ներշնչու չե՛ղու թխրք իշխանութեանց: Հիմակ, ահա նորէն անոնց ափին մէջէն սպրդեցաւ: Ինչ որ է, հիմակ գի՛ծ

տանք թէ ո՛ր է. ինչպէս եղաւ որ մէկէն ի մէկ ար-
թընցար:

Ֆինկլլա կաս կարմիր կ'ըլլայ:

— Պատին մէջ ծակ մը բացաւ, ու քսակս գողցաւ:

— Բայց ի՞նչ ըսել կ'ուզէր կոր աղամանդներովը:
Քուն վրագ պղամանդ ունի:

— Բնաւ, կեանքիս մէջ աղամանդ ունեցած չեմ: Չեմ
հաղկնար կար ի՞նչ ըսել ուզեց:

— Քսակից մէջ շատ դրամ կ'ար:

— Քսան իրայի չափ:

— Չարմանալի՛ բան, կ'ըսէ Էրաստոս: Քսան ոսկիի
կարօտ չեմ կարծեր զինք:

— Ուրիշ բան մըն ալ գողցաւ: Մանրանկար մը:

Մէկ քանի մզոն հեռուն, երբ Գարա Օղլու իր գող-
ցած ձիէն վար կ'իջնէ ու խոշոր քարի մը վրայ չորնստի,
Ֆինկլլայէն շորթած ծրարը կը բանայ, ու տուփի մը մէջ
կը գտնէ. Էրաստոսի մէկ գեղեցիկ մանրանկարը: Ա-
ւազակին գէմը տեսնելու է այդ րոպէին: Հայհուութիւնը
հեղեղի պէս կը վազէ բերնէն. մանրանկարը ժայռի մը
վրայ կը դնէ, խոշոր քար մը կ'անէ, ու փսփփ փսփփ
կ'ընէ զայն, մաղթելով որ օրինակին ալ զուտը կարենայ
այդպէս ճգմել: Յետոյ, զրպանէն հայելի մը ու կեղծամ
մը հանելով, զապթիէի զուտ մը կը շինէ ինքզինքին, —
Օքօֆրա եղած ատենը իբր սիրող ներկայացումներու
մասնակցած է, — ու ճամբան կը շարունակէ:

Սըվազի ճամբուն վրայ:
Գարա Օղլու հարուած մը կերածի պէս ետ կ'ընկրկի
յանկարծ:

— Փառցած հա՛ւը նորէն: Ես կը կարծէի որ Աստուած
շատոնց է հոգին առեր էր: Բայց աղէկ որ զինքը հան-
գիստ թողուցեր է:

Կին մը իր ձիուն յամր գնացողը կը յառաջանայ:
Միս Ուիլսընն է, իր հրապոյրները քիչ մը աւելի հա-
տունցած, միտքը քիչ մը աւելի ընդլայնած՝ Նիւ-Եօրքի
մէջ «Հայկական Խնդրին» վրայ ունեցած հակաճանու-
թիւններէն: Ուրիշ կնրպով՝ բնաւ փոխուած չէ, ու միշտ
մէկը կը փնտռէ որ կարենայ ըստ արժանւոյն գնահատել
իր մտաղաչ — օհ սրբան — սիրտը և յորդարոր բրակա-
յութիւնը: Շատեր են որ ճնրագրած են իր ոսկեղեն՝ թէ
պէտ քիչ մը խոշոր՝ ոտքերուն առջև, բայց ինք անոնց
ըսած է որ վեր ելլեն. իր ուզածը՝ արդի ամուսին մը չէ,
այլ մէկը որ քիչ մը վէպ մտցնէ իր կեանքին մէջ, վի-
պական ու ասպետական հօգի մը, հեշտալիօրէն ահագ-
ղեցիկ: Գարա Օղլուն իր փնտրած մարդն է. կը կարծէ
միշտ թէ արեւելցի ազնուականը լոկ առիթի մը կը նայէր՝
իրեն յայտնելու համար իր սէրը, ու անձնուէր հայրե-
նասէրներու խումբով մը լեռները ու դաշտերը ման կու-

գնոր ան՝ իրեն մօտենալու առիթ մը գտնելու համար:

Տասնըհինգ օրէ որ Միս Ուիլսըն Սըվազ հասած է, ու
միտինարութեան մէջ ամէն բան տակնուվրայ ըրած է, այն
խտրման որ Պատ. Ալֆէուս պաշտօնէն հրամարելու խօս-
քեր կ'ընէ: Միտինարութեան ծանօթագրութիւններ կը դեղէ
Միտինարական Տեղեկագիրներուն համար, ու շրջակայքի
բոլոր տրամադրելի «հոգիները» կը դատակարգէ: Մինչև
իսկ, Պատ. Ալֆէուսը կատղեցնելու համար, չորս նո-
րապարձ կը գնէ: Պատուելին շատ աղէկ զիտէ որ Միս
Ուիլսընը մեկնելուն պէս այդ մարդիկը նորէն իրենց
հայրերուն հաւատքին պիտի դառնան. բայց հաճելի բան
մը չէ Միս Ուիլսընի ամերիկեան զանազան հրատարա-
կութեանց զրկած նամակներուն մէջ կարդալ թէ, հաս-
նելէն շաբաթ մը ետքը, իր անձնական ազդեցութեամբը,
ինք շատ աւելի գործ ածած է քան ամբողջ միտինա-
րութիւնը մէկ տարուան մէջ: «Պատ. Ալֆէուս շատոնց
է ընդունած էր սա սկզբունքը թէ հայ ցեղին համար իր
ընելիք լաւագոյն բանն էր անոր գաւազները կրթել: Բո-
լոր Հայերը այնքան խելացի, մտաւորապէս այնքան ճար-
պիկ ու ճապուկ են, որ իրեն համար հաճոյք մըն էր տես-
նել թէ ինչչուա կ'իրացնէին արեւմտեան քաղաքակրթու-
թեան հիմնական ճշմարտութիւնները եւ զանոնք կը
պատշաճնէին իրենց ու իրենց շրջանակին: Շատ աղէկ զի-
տէր թէ իր պաշտպանեալներէն շատը չափահաս ըլլալ-
նուն պէս իրմէ դրամ պիտի փոխ ուզէին՝ Ամերիկա եր-
թալու եւ հսն փոքր-Ասիոյ ամերիկեան միտինարներուն
պակասութեանցը վրայ ճանելու համար. բայց կը միտ-
թարուէր մտածելով որ ատով Ամերիկո առիթ պիտի
ունենար դառնելու մաշնութիւնը եւ նրբամտութիւնը ցեղի
մը որ պատմութեան ծագումէն ի վեր միշտ նշանաւոր
եղած է: Ուստի կը շարունակէր ուսուցանել ու աղօթել,
ու մտացած բոլոր մամանակը կը նուիրէր մթերանոցներ
շինելու՝ համարելու համար իր բաթաթէները: Քա-
ղաքական փոթորիկ մը կար օրին մէջ. հունձըր գէշ էր,
և նոյն իսկ հայրենասէրները ուտելիք կ'ուզեն, — ի-
րենց կիները ու գաւազները հոգալու է, եթէ կարելի
ըլլայ:»

Մինչդեռ Միս Ուիլսըն կը յառաջանայ, Գարա Օղլու,
որ իր զապթիէի ծախսը կը կրէ միշտ, հապճեպով մա-
ցաններուն մէջ կ'երթայ պահ մը խորհրդակցելու հա-
մար: Վեց հայրենասէր, ոտքէն մինչեւ զուտը զինուած,
հոն կ'ծկտած են, իրենց ձիերն ալ քիչ մը հեռուն ծած-
կուած: Գարա Օղլու անմիջապէս իր գործելու յատա-
կազիծը կը պատրաստէ: Փութով մէկ քանի հրաման կու-
տայ, ու երկու վարկեանէն՝ մէկտեղը ո՛չ մարդ մա-
ցած է ո՛չ ձի: Ինքն ալ նոր ձիու մը վրայ հեծած, կը յա-
ռաջանայ դէպի «փառցած հաւը»:

Ատուն կանգնէ միտինարութեան տունը լուր ա-
ռած է թէ Ֆինկլլա եւ Էրաստոս կէս օրէն երկու ժամ
ետքը Սըվազ պիտի հասնին: Ուստի, մինչդեռ Պատ.

Ալֆէուս եւ միւս միօրոնարները կը խորհրդակցին ընդ առաջ երթալու պատրաստութիւններուն վրայ, Միւ Ուիլըն կամաց մը գուրս կ'ելլէ, ձի մը կ'ապուրէ իր վառակամ ահոգիներէն՝ մէկուն, ու ճամբայ կ'իյնայ ընդ առաջ Էրաստուսի ու Ֆինկլայի, միւսներէն կանուխ զանոնք դիմաւորելու եւ իր ըրածները պատմելու համար:

Միւ Ուիլըն իր անհատիկ ծրագրին յաջողութեամբը հրճուած, բարոյսովն մոռցած է վառնը: «Երեք օրէ ի վեր, շարքեր ու շարքի լուրեր օդը կը լեցնէին: Հայերը արջաօտ պէս կը մորթուէին Հալէպ, Այնթապ, Պիրեճիք, Ուրֆա, Տիարպէքեր: Սըվազի մէջ ամէն մարդ կը զինուէր, Խարբերդի՝ միօրոնարութեան տունները թալանի տրուած էին, Չէթունցիները ոռքի ելած էին, Տէրօսիցի Գիրաբերը Եփրատի հարաւային ճիւղը անցած է Արաբկերի կողմերը լծալլած էին: Ակն, Բերբի և Բայուաւեր աւերակ: Հազարաւոր Հայեր սպաննուած ու մօխի վրայ նստած, կիներ լլկուած, իրենց անձին երախտները խոզոտուած: Միւ Ուիլըն, ճամբան շարունակելով, մտքովը կը պատրաստէր Ամերիկեան Պորտին գրելիք նամակը, որուն մէջ շատ մը միջոցաւոր իր դիւցազնութիւնը երեսան պիտի բերէին: Նոյն իսկ այս ամբողջ ահաբի կատարածին լուրերը—այդ անարգ փորձը բնաջինջ ընելու հպատակ լցեցէ՛մը՝ որովհետեւ իր բանաւորներէն աւելի իմացականութիւն ունէր—իր մէջը ուրիշ զգայութիւն առաջ չէին բերեր բայց եթէ գոհունակութիւն օր ինք կարող պիտի ըլլար ամէնէն նորագոյն մանրամասնութիւնները տալ ամերիկեան հասարակութեան: Դժբաղդաբար իրեն համար, իր նկարագրած ահոյի տեսարաններէն ոչ մէկուն հանդիսատես եղած էր: Ակնարկ մը Քիւրտերուն և Թիւրքերուն գազանութեանը վրայ՝ իր աչքերուն բիծը պիտի փարատէր: Եթէ տեսներ պղտիկ տղոց գազանական փողոտումը, աղջիկներուն ու կիներուն շարշարանքը, ծերերուն անխնայ սպանումը, բոցերը, սովամահները, օարտափի ու անօթութեան երկար ցերեկներն ու զիշերները, ան ատեն պիտի լար ու Աստուծոյ պոսար որ իր հրեշտակները վար ղրկէ իրենց բոցեղէն սուրբերովը բնաջինջ ընելու Թիւրքերը և աշխարհիս երեսէն զանոնք սրբելու սկիթելու:»

Յանկարծ, ճամբուն վրայ, Միւ Ուիլըն կը տեսնէ արարական նոյզի մը արշաւը գէպի իր կողմը: Զապթիէն, որ ձիուն վրայ հեծած է, ուշադրութեանը արժանի չէ, և միօրոնարուհին անտարբերութեամբ ճամբան շարունակելու վրայ է, երբ՝

—Ինչպէս էք, Միւ Ուիլըն, կը հարցնէ Գարա Օղլու՝ անզլիական քաղաքակրթութեան Ժողով Պլաքը դառնալով նորէն:

—Պատիւ չունիմ ձեզ... կը մըռչէ Միւ Ուիլըն: Բայց, կարելի՞ բան չէ. Պ. Գարա Օղլու...

—Նոյն ինքն, կը պատասխանէ օւղուկը՝ մեղմաղմառ խոնարհութիւն մը ընելով ձիուն վրայ:

—Բայց ինչ կ'ընէք կօր հոս: Զափազանց վառնալուր է: Փախէ՛ք: կը պաղատիմ ձեզ, փախէ՛ք:

—Անօգուտ է, կ'ըսէ Գարա Օղլու: Հայրենիքիս գառը չեմ կրնար թողուլ: Զեղի հանդիպելու համար ծպտեցայ:

—Զեմ ... չեմ հասկնար կօր, կը ճառագէ Միւ Ուիլըն:

Գարա Օղլու արագ նայուածք մը կը նետէ գառախն վրայ:

—Վերջին լուրերը իմացած չէք թերև, բայց հայրենիքս գատապարտուած է, կ'ըսէ՛ իրաւցնէ զգածուած: Այն վատ շունները, Անզլիացիները, մեզի ազատելու համար պիտի չմիջամտեն. միւս զեպանատուններն ալ իւրաբար զուտ կը պատեն: Հետեանքը սա է օր բնաջինջ պիտի ըլլանք: Այս առտու լուրեր ստացայ Հայաստանի ամէն կողմերէն: Երէկ Հայաստան մը կար: Այսօր ա՛լ Հայաստան չիկայ: Ազատիլ կրցողը իսկ գալ ձմրան անօթութենէ պիտի մեռնի, որովհետեւ Պետութիւնները չեն կրնար իրենց փոխադարձ նախանձութիւնները վերջացնել եւ մեզի ինքնօրինութիւն կամ պաշտպանութիւն ապահովել:

—Բայց դուք ինչո՞ւ հոս էք, կը հարցնէ Միւ Ուիլըն՝ աղօտ կերպով սկսելով ըմբռնել թէ ահոյի բան մը պատահած էր, և, կնոջական զգածման թափի մը մէջ՝ մոռնալով միսինարական տեղեկագիրները: Ինչո՞ւ հոս էք, ինչո՞ւ Ռուսիա չէք փախչիր ու ինքզինքնիդ ազատեր:

—Սահմանազուտը շղթայի տակ անսուած է, կ'ըսէ Գարա Օղլու, զանց ընելով յիշել թէ չէր ուզեր օահմանազուտը անցնիլ մինչեւ որ Ֆինկլայի ապամանդները ձեռք չանցնէր: Միւ Թրեւոտքի սպանութենէն յետոյ, չէր կրնար Անզլիա երթալ: Իր ընկերներէն գաղտնի հաւաքած ստակը հոն աւանդ թողած է, բայց չի կրնար երթալ ետ աննել: Ռուսիա որ երթայ, անօթի պիտի մնայ: Պէտք է կերպով մը խոշոր գումար մը ձեռք անցընէ ու Էրաստուսէն վրէժը լուծէ, ահա հիմակուան իր բոլոր մտմտուքը: Երկու գործին մէջ ալ Միւ Ուիլըն կրնայ մեծապէս օգտակար ըլլալ իրեն:

—Իմացայ օր հոս էիք, կը շարունակէ Գարա Օղլու, խօսուն նայուածք մը շեշտելով Միւ Ուիլընի:

—Բայց...

—Այնքան անապարանքով փախաք որ չկրցայ ձեզի բացատրել շատ մը բաներ որ այն ատեն անշուշտ արօրինակ թուեցան ձեզի:

—Օ՛հ, այո՛, վստակ էի որ պիտի կրնայիք ամէն բան բացատրել, կ'ըսէ Միւ Ուիլըն: օրտեսանդն: Գարայրին մէջ մեր վրան յարձակելնուդ նպատակը ըսէ՛ք ինձի:

Քարա Օղլու աւելի կ'անուշցնէ աչուրները: Ժամանակ կորսնցնելու առն չէ:

— Զհասկցա՞ք, չհասկցա՞ք որ դուք էիք:

— Գիտե՞մ, ապահով էի ատօր, կը բացադանչէ Միս Ռիլլըն հրեւումըն իննգեցած:

Քարա Օղլու բերանը կը բացուի ա՛լ: Իրեն համար ինչ դիրքի է այդ խոֆածը լլուղել: Եթէ իրեն քսակը առաւ, պարզապէս զբաժը աղքատներուն բաժնելու համար էր: Իր կեանքին միակ ճառագայթը եղած է ինքը, ու կախողանին վրայ իսկ իրեն պիտի մտածէ: Ա՛հ, միտմանները անիրաւ են իրեն նկատմամբ: Եթէ անոնց հետ երես առ երես անկեղծ բացատրութիւն մը ունենայ, օրինակի համար Էրաստուի հետ, մէկ վարկեանէն պիտի կրնայ համոզել զանի թէ ինք գոհակ աւազակ մը չէ, այլ զարգացած հայ ազնուական մը: Բայց կարեւրելի է տարկա՞:

— Ինչո՞ւ չէ, ինչո՞ւ չէ, կ'ըսէ Միս Ռիլլըն, ես կրնամ այդ դժուարութեան մէջէն ելլելու հնարք մը գտնել:

— Անշուշտ, կ'ըսէ Քարա Օղլու: Հիմակ ուր որ է՝ հոս կը հասնի ինքը, բայց պէտք է մինակ տեսնեմ զինքը, եթէ ոչ հետը գտնուող զապթիէները անմիջապէս կը բռնեն զիս ու կը սպաննեն...:

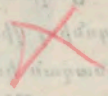
— Այո՛, կրնամ այդ բանը ընել: Շատ դիրքին է: Հոս մացառներուն մէջ կը կենամ, ու Թաշկինակս կ'երերցնեմ: Էրաստու զիս տեսնելուն պէս՝ կը վազէ կուզայ միտմանին առաջ, ու ան ատեն կրնաք զիրաւ իրեն բացատրել թէ ինչ անիրաւ զաղափար կազմած է ձեր մասին:

Քարա Օղլու ձիւն վար կը ցատկէ: «Ո՛վ մտքէն կ'անցընէր թէ փառցած հաւը կրնար այսքանը խելք ընել» կ'ըսէ ինքնիրեն: Յետոյ Միս Ռիլլընի կը մտնենայ, իր թեւերուն մէջ կ'առնէ զանի ու սրտին վրայ կը սեղմէ իր շնորհակալութիւնը այդ կերպով յայտնելու համար: Էրաստուի խօսքը հեռունէն ծայր կուտայ:

Լ. ԶԱՐԹՈՒՄԵԱՆ

(Շարունակելի)

ՊՍԼՔԱՆԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Ռուսիա քանի որ անցին Մայրագոյն—Արեւելք զբաղած է, առին մերձակայ Արեւելքի մէջ խաղաղութեան պահպանումին կը ցանկայ: Իր դիւանագիտութիւնը է իր ժամուրդը աշխարհի բացորոշապէս կը յայտարարեն թէ Բեզրուպիի զահլիճը Պալքանեան թերակղզին հանգարտ պահելու հաստատ սրտում տուած է:

Սերպիոյ նախորդ Թագաւոր Միլանի մահը մեծապէս Ղլատեց աւտորիական ազգեցութիւնը Պալքանեան թերակղզիին մէջ: Հիմակ Սերպիա բուրբուրն անձնատուր եղած է Ռուսիոյ: Արդէն Քարատաղն ու Պուկարիան իր ձեռքին տակն ունի: Բուսանիա գեա Աւտարիոյ յարեալ կը Տեայ, յատկապէս մակեդոնական խնդրին առթիւ, որուն մէջ Յունաստան և Թիւրքիա եւս միացած են Աւտարիոյ եւ Բուսանիոյ: Բայց այդ միաբանութիւնը շատ հաստատ հիմքուր վրայ չէ, վասն զի Ռուսիա այժմ հակամակեդոնական քաղաքականութեան կը հետեւի: Այ ինչ կուզեն միտմանը: Սուլթանը, որ շատ հեռուններ նայելու փափագող չէ, «շատ է աւուրն բարին իւր» քաղաքական սկզբունքը դաւանելով, բնականաբար կը յարի Ռուսիոյ քաղաքականութեան:

Կ, Պալքանուսական զեպան Պ, Զինովիէ՞ ուսլթանին շատ ծանր լեզուով խօսեցաւ Մակեդոնական քոմիթէին նկատմամբ, պարտաւեց տեղական թիւրք իշխանութեանց թոյլ վարժունքը յեղափոխականներուն նկատմամբ և խորհուրդ տուաւ աւելի բուռն միջոցներ ձեռք առնել:

Անգլիոյ, Գերմանիոյ եւ Յրանսայի զեպաններն ալ գրեթէ նմանօրինակ յայտարարութիւններ ներկայացուցին սուլթանին, պահանջելով ամենակորովի ընթացք մը ընդդէմ մակեդոնական քոմիթէին, բայց յանձնարարելով որ հանդարտ ժողովուրդը պաշտպանուի: Իտալիոյ և Աւտարիոյ կառավարութիւնները ձեռնպահ մնացին: Աւտարիա այն պատճառաւ որ Երլտզը իր տրամադրութիւնները քաջ գիտէ: Եւ իրաւ ալ Աւտարիոյ ժամուրդը շափազանցօրէն գոհ կ'երևի Ռուսիոյ քաղաքականութեանէն որով Մակեդոնական խնդիրը կը խղզուի առ այժմ:

Մեծ պետութեանց հակամակեդոնական քաղաքականութիւնը հզօրապէս ազգեց Պուկարիոյ վրայ: Անգլիոյ ժամուրդն կը հաղորդեն որ թէ՛ կառավարական եւ թէ՛ ընդդիմադրական կուսակցութիւնները հաւաստարապէս ըմբռնած են որ առ այժմ հարկ է ձեռնթափ ըլլալ Մակեդոնական Գոմիթէին շարժումները քաջալերելու ու եւ խորհուրդէ եւ գործէ:

Բայց Ռուսիա լրա՛ծ է Մակեդոնիան: Պատասխանը «ոչ» է, եթէ մտիկ ընենք սուսական մտածելիք որ կ'ի-

մացն է թէ «Ռուսիա ինքը պիտի փրկէ Մակեդոնիան, ուստի եւ ոչ ոքին կը թողարթէ ազատարարի դերը:»

Սուլթանը ահա այս պարագաներէն կ'օգտուի Մակեդոնիոյ վիճակը աւելի եւս ծանրացնելու: Մակեդոնիոյ զանազան կողմերը հալածանքը աւելի քան երբեք սասակացաւ: Սելանիկի տեղական իշխանութիւնը մինչև հիմա նմանը չտեսնուած փոլթալիստներու ցոյց կուտայ յեղափոխականներուն դէմ: Հեծեալ ոստիկաններու մասնաւոր ջոկատ մը պատրաստուեցաւ: Մենիք, Սթրումնիցա եւ ուրիշ տեղուանք Պուլկարները սաստկապէս կը հալածուին: Վերջերս տասնըվեց պուլկար ձերբակալուեցան եւ Սելանիկ բանտը նետուեցան. ձկնկեր որ Սելանիկի եւ Ռատովիչի մէջտեղ կ'իյնայ, թիւրք զինուորները յարձակեցան տան մը վրայ, ուր բազմաթիւ պուլկարներ ամրացած էին. կռուին մէջ հինգ թիւրք եւ չորս պուլկար սպաննուեցան, մի քանի յեղափոխականներ բռնուեցան, միւսները փախան:

Ահա այս ծանր վիճակին մատնուած է դժբաղդ Մակեդոնիան, որ Հայաստանի բաղդակից, կը զոհուի պետութեանց ընդգիծամարտ շահերուն: Բայց պէտք չէ մոռնալ որ թիւրքիոյ Եւրոպական բոլոր նախկին նահանգները այդ միմիանց հակառակող շահերուն շնորհիւ փրկուեցան թրքական լուծէն, առանց սակայն ուրիշ պետութեան մը լուծին ներքե իյնալու: Հերզէկ-Պոսնիա ընդգիծամարտ շահերու շրջանակէն դուրս մնացած ըլլալով, աւստրիական նահանգի մը վերածուելու դժբաղդութիւնը ունեցաւ: Կրնանք ուրեմն յուսալիւր ըլլալ ապագային համար:

ԼՈՒՐԵՐ

Պ. ԱՆՆ ՄԱՐԻԼԻԷ, Ֆրանսացի ժանօր հայաստերը, որ մեր դատով գրադողներուն առաջիկաներէն եղաւ իր երկրին մէջ, վերջերս Բարիզի մէջ նոր բանախօսութիւն մը ըրաւ, իրեն նիւթ տակենալով «Հայաստանի կացութիւնը եւ Եւրոպայի պարտքը»: Բանախօսք յիշելէ յետոյ շարդերը, Եւրոպայի բերեհաստութիւնը, մէկ քանի խիղձերոս յոգոսմը, դիւանագիտական պատրուակները որոնք կասալարութեանց անշարժութեանը ժառանգելն, Լուպանֆի դերը, յետոյ թիւրք կասալարութեան արդի դրութիւնը որ նոյն ուժերները կը գործէ անձայն միջոցներով, ի վերջոյ յայտնեց այժմ տիրող երկիւղներն, մեծ կոտորածի մը մտաւորտ վրտանգը, եւ անհրաժեշտ հարկը որ Եւրոպա պէտք եղածը ընէ առանց ժամանակ կորսնցնելու: Պ. Մարիլիէ, ինչ ինչ նշաններէ հետեւցնելով եւ ինչ ինչ պարբարմերէ քաղելով իր տեղեկութիւնները, հառաւակաւ կը նկատէ որ Պետութիւնները պիտի միջամտեն:

ԿԻԼԻԿԻՈՅ մէք նոր կոտորածներոս պատրամտութեան շարքերը Եւրոպա հասած ըլլալով, քրքանակաւ կասալարութիւնը, իրր ազդարարութիւն, հիւր մարտաւազ կիլիկիոյ շարքերը զրկած է:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԸ. Անգլիոյ բազաւոր իր սեճնական քարտուղարին միջոցաւ շնորհակալութիւն յայտնած է Ամերիկայի Ազգային Յանձնախումբին աւտենապետ Պ. Գարրիէլէանի, այն ցառակցական ու համակրական արտայայտութեանց համար զոր նոր բազաւորին ուղղուած հետագիրը կը պարտականէր:

ԿՈՎԿԱՍՏԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ որոշեր է թիֆլիսի Արհեստանոց-դպրոցներէն շնչել տեղական լեզուներով դաստասերութիւնները: Միայն եւ միմիայն սոստական յեղուս պիտի տիրապետէ:

ԵՐԻՏԱՍՍԱՐԴ ԹԻԻՐԲԵՐԸ. Պոչոյ ստիկանութիւնը փետրուար 19 երեքշաբթի գիշեր Էւրասիոյ մէջ մեծաքանակ ուժանակ, եւ բազմաթիւ յեղափոխական քաղեր ձեռք անցուցած է. ասոնք Երիտասարդ Թիւրքերուն կը պատկանին եղեր: Բազմաթիւ ձերբակալութիւններ տեղի ունեցեր են:

ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ Պոչիս փակած է պոչկարական տպարան մը, իրր հետեւանք հակաակեղոնական քաղաքականութեան:

Պ. ՎՈՐՄՍ Բարիզի ու աշխարհի մեծագոյն քաղաքներէն, Գոմեոսի-Ֆոսանեզի, գլխաւոր գերասաններէն մին է որ այս օրերս ա՛յ ասպարեզէն քաշուեցաւ հանգրտանալու համար: Այս առիտ՝ իր մասին գրուած յօդուածներէ կը տեղեկանանք թէ Պ. Վորմս իրր գրաւար սկսած է կեանքը, ու մասնաւորապէս իրր հայերէնի գրաւար, այնպէս որ իր ընկերները «Հայը» կը կոչէին գիւնքը: Բարիզ տպագրութեան Ալեկսանդր Բ ձարին նոսիրոսած հայերէնէ ֆրանսերէն բազմաթիւր ամբողջ ինք շարած է:

ՀԱՍՏԷ ԵՒ ԲԱԺՆԵՂԻՆ

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԸ կը հրատարակուի ամէն ամսու 1 ին եւ 15ին: Բաժնեզինն է Եւրոպայի համար տարեկան 10 եւ վեցամսեայ 5 ֆրանք, Ամերիկայի համար տարեկան 2 ու վեցամսեայ 1 արտը:

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԻ վերաբերեալ նամակ ու բաժնեզին զրկելէ ա՛մ:

L. FRANK,
27, CHESTERTON ROAD,
(ENGLAND) LONDON, W